

INFORMASJON FRA RIKSARKIVAREN

Tema: Kampen mot smitten
Rostockerøl og luksus
Kristiania og de 43 spørsmål

Spytt ikke i
protokoller og papirer!

For det gjør den, som veter fingrene i
munnen, mens han blader.

Kolonne-Indtægts-Akten.
I disse Regler, som de enkelte og Samfund, som bestaa af flere Indbyggere, og som
i Norge er tilladte, og som

Kristiansand 2. og 3. Gang

sidesprang kan gi deg AIDS-smitte

Ingen med HIV tvangsisolert

Overlege: AIDS-test alle to ganger om året

FULL STØTTE til Mork

Tvangstest tvisomt vå

«Lærer vi da aldri?»

AIDS-STEIDEN

AIDS FORUS

No.	Den trykte Festning.	Den trykte Festning.	Den De gravedes fulde Navn og Bland.	År.	Opphavsstet.
125	14 Aug. 17	Festning	Leif Mørk, Oslo	56	Lathegården
126	13 Aug. 17	Festning	Barnet <u>Martin</u> (Mørk)		
127	14 Aug. 17	Festning	Barnet <u>Solveig</u> (Mørk)		
134	14 Aug. 17	Festning	Barnet <u>Marie</u> (Mørk)		
128	16 Aug. 17	Festning	Barnet <u>Helene</u> (Mørk)		
135	17 Aug. 18	Festning	Barnet <u>Arne</u> (Mørk)		
136	14 Aug. 20	Festning	Barnet <u>Lina</u> (Mørk)		
137	15 Aug. 21	Festning	Barnet <u>Arne</u> (Mørk)		
129	17 Aug. 18	Festning	Barnet <u>Olav</u> (Mørk)		
130	17 Aug. 18	Festning	Barnet <u>Olav</u> (Mørk)		
131	18 Aug. 19	Festning	Barnet <u>Andreas</u> (Mørk)		
132	18 Aug. 19	Festning	Barnet <u>Erik</u> (Mørk)		
138	18 Aug. 19	Festning	Barnet <u>Caroline</u> (Mørk)		
133	19 Aug. 19	Festning	Barnet <u>Christian</u> (Mørk)		

[arkiv]magasinet

Arkivmagasinet er Arkivverkets faglige tidsskrift og retter seg mot et bredt, historieinteressert publikum. Arkivmagasinet skal være et orienterende og debattskapende tidsskrift som medvirker til å utbre kunnskap om arkivenes egenart og deres viktige rolle i samfunnet. Arkivmagasinet ønsker å stimulere til økt interesse for og bruk av arkivmateriale i Riksarkivet, statsarkivene og Samisk arkiv.

Redaktør
Leif Thingsrud

I redaksjonen
Kari B. Benedictow, Trond Karlsen, Oddleif Lian, Per Kristian Ottersland, Hege Brit Randsborg og Øyvind Ødegaard

Reprofoto
Odd Amundsen, Riksarkivet

Redaksjonens adresse
Riksarkivet, se bakre omslag

Design
Agendum See Design

Prepress og trykk
07 Gruppen AS
ISSN 0801-5449

Bidrag til neste utgave må være i redaksjonen før 01.09.2010.

Løssalg: kr 40
Årsabonnement (3 nr.): kr 100
Offentlige institusjoner, museum o.l.: gratis
Opplag: 2700

Giro: 7874.06.45802

Forsidebilde:
Collage av illustrasjoner til artiklene.
Malin Brubak, 07 Gruppen AS

Indre omslag:
Koleradødsfall registrert i Aker kirkebok 1853.
Original i Statsarkivet i Oslo.

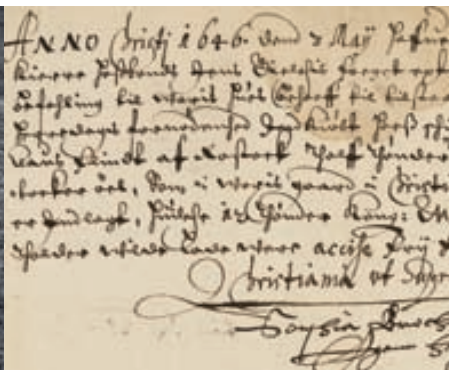

6 Fra synd, fra sorg, fra fare ...

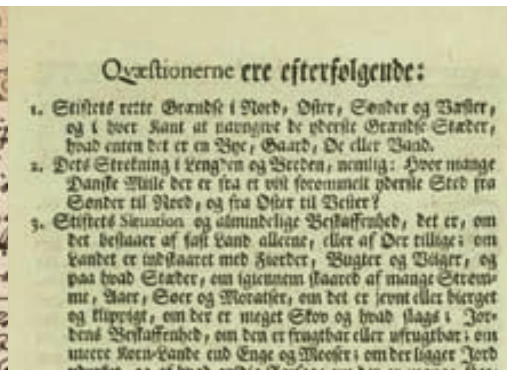
Innhold

18 Pandemi i nord

31 Rostockerøl og luksus

34 Kristiania og de 43 spørsmål

TEMA: KAMPEN MOT SMITTEN

- 6 Fra synd, fra sorg, fra fare ...
– Norsk smittevernpolitikk år 1900 og 1994
- 11 Koppevaksinasjon: En offentlig helsesuksess
- 14 Karantenestasjonen i Kristiansand
- 18 Pandemi i nord
- 21 Hva betyr diagnosen?
- 24 Døden i Santos
- 29 Lepraforskning i Etiopia

ANDRE ARTIKLER

- 31 Rostockerøl og luksus i tollregnskapene
- 34 Kristiania og de 43 spørsmål

FASTE SPALTER

- 38 Notiser
- 40 Krøniken
- 42 Kalender

24 Døden i Santos

Rutahortensis

Rude.

XV Om ærtheit og Kædelighed udi
Mad og Drikke.

Denne urt er en af de mest nyttige i alle Tider og er
den som de gamle Læger kaldte Ruta. Den er en
Kædelighed og er god til alle Kædeligheder
og er en af de bedste til at holde Munden
frisk og lukt. Den er en af de bedste til
at holde Munden frisk og lukt. Den er en
af de bedste til at holde Munden frisk og
lukt. Den er en af de bedste til at holde
Munden frisk og lukt.

Narcissus.

Narcissen Rosener

Gariophylli Indici Indianiske Neliker.

XIV Om Veemens Kænterlighed

Denne urt er en af de mest nyttige i alle Tider og er
den som de gamle Læger kaldte Gariophylli Indici.
Den er en Kænterlighed og er god til alle
Kænterligheder og er en af de bedste til
at holde Munden frisk og lukt. Den er en
af de bedste til at holde Munden frisk og
lukt. Den er en af de bedste til at holde
Munden frisk og lukt.

Alyssopus

Isop.

Rosmarinus Coronaria.

XVI Om Kænterlighed

Denne urt er en af de mest nyttige i alle Tider og er
den som de gamle Læger kaldte Rosmarinus Coronaria.
Den er en Kænterlighed og er god til alle
Kænterligheder og er en af de bedste til
at holde Munden frisk og lukt. Den er en
af de bedste til at holde Munden frisk og
lukt. Den er en af de bedste til at holde
Munden frisk og lukt.

Bellis minor.

Tu

I arkivet etter lærer og klokker Peder A. Teye finner vi en beskrivelse av tjue forskjellige urter med illustrasjoner. Tegningene er fra 1790-årene, og alle plantene er knyttet opp mot bibelreferanser. I tillegg til det norske og latinske navnet står det litt om plantenes vekstvilkår og hva slags egenskaper som assosieres med dem. Roser knyttes til bluferdighet og rosmarin til kyskhet.

Sistnevnte urt har Teye påført at gir fra seg en sterk lukt og er god til "Stinken

Aande", altså som hjelpemiddel mot god gammeldags dårlig ånde. I tillegg blir den oppgitt å virke mot hoste og "afverier alle kolde flod fra hiernen". Det er uvisst hva Teye mente med dette. Kan det være at rosmarin kunne forebygge snørring eller forkjølelser? Det opplyses om at planten er like god i tørket form og "mand smager gjerne med synderlig lyst den mad og drik som er tilreed med Rosmarin".

Et annet eksempel på Teyes anbefalte urtebruk er rude eller rutahortensis,

som trolig er det vi i dag kjenner som rute eller vinrute. På latin kalles den ruta graveolens eller ruta hortensis. Rute ble anbefalt brukt mot hoggormforgiftning, fallesyke og for synet. I tillegg skriver Teye at planten burde settes ved siden av salvie for å frastøte hoggormer, da hoggormer tiltrekkes av salvie. Rute er i dag registrert som legemiddel.

Bilde: Rute, indiansk nellik og rosmarin.

Original i Statsarkivet i Kongsberg (Privatarkiv Peder A. Teye, pakkesaker, eske 7).

XX Om Eastmodial

Denne urt er en af de mest nyttige i alle Tider og er
den som de gamle Læger kaldte Eastmodial.
Den er en Eastmodial og er god til alle
Eastmodialer og er en af de bedste til
at holde Munden frisk og lukt. Den er en
af de bedste til at holde Munden frisk og
lukt. Den er en af de bedste til at holde
Munden frisk og lukt.

Kosmarin den frøe smadde
 den frøe smadde
 den frøe smadde
 den frøe smadde
 den frøe smadde
 den frøe smadde
 den frøe smadde
 den frøe smadde
 den frøe smadde
 den frøe smadde

findid.

oed og Stillbed.

den frøe smadde
 den frøe smadde
 den frøe smadde
 den frøe smadde
 den frøe smadde
 den frøe smadde
 den frøe smadde
 den frøe smadde
 den frøe smadde
 den frøe smadde

Fra [red]aksjonen

Idéen om et Arkivmagasin viet helse og sykdom dukket opp for mer enn ett år siden, men ble aktualisert da vi sist høst ble truet med at svineinfluensaen kunne bli vår generasjons spanskesyke. Temaet ble snevret inn til "Kampen mot smitten", og vi regnet med å kunne brette ut blant annet hva som ble gjort av forebyggende tiltak da spanskesyken truet for drøyt nitti år siden.

I arkivene gjelder imidlertid ofte den regelen at "Den som leter skal finne, men ikke det han leter etter". Vi fant koppevaksinering, smittevernlover mot tuberkulosen, en karantenestasjon og gulfeber som herjet blant sjøfolk på langfart. Fra spanskesyken presenterer vi noen kilder fra Svalbard. Og det finnes selvsagt mye mer i arkivene. En medisinalrapport fra ei bygd i Utrøndelag fortalte at "spansken" spredte seg med jernbanen, ut fra stasjonene langs Rørosbanen. Men forebyggende tiltak nevnte den ikke – og heller ingen andre kilder vi har søkt gjennom. Alt tyder på at man bare regnet med at influensaer kommer og går. Det var lite man kunne gjøre fra eller til.

Det har med andre ord skjedd store endringer i smittevernet og befolkningens forventninger til dette gjennom noen få mannsaldrer. Om man kan studere endringer i forventninger, er en sak for samfunnsforskerne. Arkivmagasinet må begrense seg til noen dykk ned i noen av de kildene som venter på bruk i Riksarkivet og statsarkivene, før det avslutter med gammelt tysk øl og Kristiania i 1743.

Luf Thorsrud

Indiansk nellik, Rute og Rose. Utsnitt fra Peder A. Teyes blomsterplansje.

Original i Statsarkivet i Kongsberg.

Norsk smittevernpolitikk år 1900 og 1994

Fra synd, fra sorg, fra fare ...

Dagens norske smittevernpolitikk er hjemlet i smittevernloven fra 1994. Loven viderefører en samfunnskontrakt som først ble etablert med sunnhetsloven fra 1860 og senere videreutviklet med tuberkuloseloven fra 1900. Smittevern bygger på strategiske valg og åpner derfor for debatt og kamp som farges av ulike grupperes kunnskaper, mål og motiver.

AV SOFIE ROGSTAD, SENIORRÅDGIVER, STATSARKIVET I OSLO

I Norge, som ellers i den vestlige verden, startet felttoget mot tuberkulosen for alvor i 1882, da det lyktes en tysk lege, Robert Koch, å isolere tuberkelbakterien og bevise at det var denne som forårsaket tuberkulose. Den som ikke ble smittet med bakterien, fikk ikke tuberkulose.

Oppdagelsen av tuberkelbakterien utløste en langvarig strid blant norske leger om retningslinjene for tuberkulosearbeidet. Noen leger bøyet seg ikke for mikroskopets dom og forkastet bakteriologien som vranglære. Deres medisinske forståelse bygget på en teori om at sykdommer som tuberkulose skyldtes miasmer og arvelige disposisjoner. Andre leger tok til seg den nye oppdagelsen, men ønsket å beskytte sine pasienter mot smittefrykt og stigmatisering. For bakteriefunnet hjalp ikke de syke. De kunne fortsatt ikke helbredes. Men Kochs oppdagelse ble en pådriver for de leger som ønsket å omforme medisinen til et nyttefag – bort fra teori og spekulasjoner og over

til empiri og naturvitenskapelige metoder. For disse legene ga valget av strategi i tuberkulosekampen seg selv: Kreftene måtte settes inn på å hindre smittespredning.

Tuberkuloseloven 1900

Bergenslegen Klaus Hanssen er tuberkuloselovens far. Alt samme måned som lepraloven var vedtatt, luftet han sommeren 1885 tanker om en tilsvarende tuberkuloselov. Han vendte tilbake til spørsmålet sommeren etter på det første landsmøtet til den da nystiftete norske legeförening. Men Hanssen klarte ikke å få sine yrkesbrødre overbevist om at lovveien var beste vei å gå. I første omgang måtte han nøye seg med deres motvillige støtte til en tuberkuloseplakat, som inneholdt råd om vern mot smitten.

Stafettpippen ble overtatt av to andre leger, som hver for seg sendte Justisdepartementet egne forslag til tuberkuloselov. Samtidig hadde departe-

Mo sanitetsforenings
tuberkulosehjem ble åpnet
i 1920.
Ukjent fotograf. Original i
Riksarkivet (PA-379_u11_1313).

mentet i 1893 gitt overlege Klaus Hanssen og medisinaldirektør Michael Holmboe i oppdrag å utrede lovspørsmålet. Drøyt ett år senere var de ferdige med et lovforslag som utløste en ny omgang med heftige diskusjoner blant legene og hos vanlige folk. Legene var dels uenige om smittens betydning og dels om det konkrete innholdet i de ulike paragrafer. Først vinteren 1896–97 ble legenes til dels amppe meningsutvekslinger avsluttet etter en tremåneders vedvarende debatt i hovedstadens legeförening. Legenes anfektelser ble ikke luftet bare bak lukkede dører. Diskusjonene deres spredte seg til avisene og til samfunnet rundt. I proposisjonen fra 1898 imøtekom Justisdepartementet noen av de innvendingene lovforslaget var blitt møtt med. Ved lovbehandlingen i Stortinget to år senere ble det gitt ytterligere

konsesjoner. Men i det alt vesentlige gikk Hanssens og Holmboes forslag uendret gjennom lovbehandlingen og ble bærebjelken i ”Lov angående særegne Foranstaltninger mod tuberkuløse Sygdomme” av 8. mai 1900.

De viktigste bestemmelsene i loven var at legene ble pålagt å anmelde smitteførende pasienter til den stedlige helsemyndighet. Legene fikk også plikt til å opplyse pasientene om nødvendige smitteverntiltak og se til at påbudene ble fulgt. Det punkt striden særlig sto om, var at loven åpnet for ubegrenset isolasjon og tvangsinnleggelse på sykehus om helsemyndighetene anså dette nødvendig av hensyn til smittefaren. Mange mente anmeldelse og tvangsbruk var inhumant og dessuten utilbørlig inngrep i private forhold.

Tuberkuloseloven var bygget over samme lest som lepraloven. Men helsepolitisk markerer den et viktig skille fordi det offentlige her tok på seg et langt mer vidtfavnende ansvar. På slutten av 1800-tallet var tuberkulosen blitt en folkesykdom som rammet alle aldersgrupper og befolkningslag over hele landet, slik at det knapt fantes noen familie som ikke hadde opplevd sykdommen på nært hold. Fordi tuberkulosen var allemannseie, ble Stortinget tvunget til å fastsette rettigheter og plikter som angikk de aller fleste. Riktignok hadde myndighetene engasjert seg i smittevern alt med sunnhetsloven av 1860. Men den loven hjemlet bare tiltak ved utbrudd av epidemier. Tuberkulose var kjent som en kronisk sykdom. Derfor var det nødvendig med en særlov.

Smittevernloven 1994

De retningslinjer for smittevern som ble skapt i forbindelse med tuberkuloseloven, har forment arbeidet med å forebygge spredning også av andre smittsomme sykdommer i Norge. Slik sett sto et vel utprøvd apparat til myndighetenes rådighet da AIDS kom til Norge i begynnelsen av 1980-årene. Omtrent på samme tid som det første menneske døde av AIDS i Norge, ble HIV-viruset påvist i Frankrike og Amerika, og det ble kjent at sykdommen spredte seg ved smitte. Smittefrykten satte samfunnets solidaritet med de syke på store prøver. Smittevern ble en sak for grundige avveininger, og etiske normer og verdier ble på nytt løftet fram i den offentlige bevissthet. Kunnskapen om at AIDS kunne overføres både seksuelt og ved stoffmisbruk omformet den løpende fagdebatt blant medisinerere til et omfattende moralsk og politisk stridstema. Blant de emner det kom til å stå strid om, var: Hva må gjøres for dem som er syke og for å trygge dem som er friske? Hvem skal beslutte hva som skal gjøres?

Fellesskapets verdier avdekkes når et samfunn settes under press. Sykdommer som AIDS er blant de mest akutte former for stress som kan ramme et moderne samfunn. Sykdommen var uhelbredelig, og mange kunne bli smittet. Alvoret i situasjonen tvang myndighetene til på nytt å ta stilling til borgernes rettigheter og plikter når sykdom truet. AIDS utløste mer enn ti års strid, der ikke bare den medisinske ekspertise ble mobilisert, men også de berørtes interesseorganisasjoner, de politiske partier og den offentlige opinion.

Frykt for risikoadferd fra smittefarlige personer gjorde mange skeptiske til å legge avgjørende vekt på frivillig medvirkning fra de syke. Risikogrupperne kjempet mot bruk av tvangsmidler som smittevern og for sin rett til selv å beslutte over egen livsførsel. Disse kunne hente støtte hos helsemyndighetene, som gikk inn for frivillig med-

virkning og mot særegne tiltak som kunne føre til økt stigmatisering av infiserte og syke. I løpet av 1987 lyktes tilhengerne av frivillighetslinjen å stanse ansatsene til en egen smittevernlov mot HIV-infeksjoner. Neste seier ble vunnet da sykdommen ble avkjønnet og det ble akseptert for å sidestille AIDS med andre smittsomme sykdommer. Det foreløpige sluttpunkt kom sommeren 1994 da Stortinget vedtok en ny smittevernlov som inkorporerer alle tidligere norske smittevernlover – deriblant tuberkuloseloven.

I "Lov om vern mot smittsomme sykdommer" av 5. august 1994 er informert samtykke knesatt som det styrende prinsipp for de offentlige tiltak. Ved dette foregrep smittevernloven den senere pasientrettighetsloven og sikret syke et tidligere ukjent rettsvern. Riktignok ble anmeldelsesplikten

Plakat som i mange år sto på lesesalen i Statsarkivet i Oslo.
Foto: Odd Amundsen, Riksarkivet.

beholdt og likeså muligheten for bruk av tvangs-tiltak. Men adgangen til isolering ble gjort tidsav-grenset, og hver pasient ble sikret adgang til rettslig prøving av tvangstiltak de kunne bli utsatt for.

Aktører i smittevernpolitikken

Dagens smittevernlov er blitt til i skjæringspunktet mellom medisinsk kunnskap, sosial etikk og poli-tisk handling. Det som åpnet for dragkampene om håndteringen av tuberkulose og AIDS, var at den medisinske kunnskap var mangelfull, at legene var uenige seg i mellom og at kur ikke fantes. Når smittsomme sykdommer ikke kan bekjempes med medisinske midler, blir det å begrense utbredelsen det beste botemiddel. Å forebygge blir viktigere enn å behandle.

De vernetiltak som ble debattert både mot tuber-kulose og AIDS, rettet seg i første rekke mot å bremse sykdommenes utbredelse ved å regulere menneskers adferd. Dette kan bare oppnås om man lykkes i å påvirke adferden til både syke og friske. Smittevernpolitikk må derfor meisle ut en strategi for grupper som selv oppfører seg strate-gisk. Dette gjør smittevern til mer enn et fagmedi-sinsk spørsmål.

De ulike aktørene i smittedebattene hadde forskjel-lige oppfatninger om hvilke tiltak som ville virke. Et hovedskille gikk mellom dem som trodde at opplysning og frivillig medvirkning fra de syke ville gi tilstrekkelig vern, og dem som mente at også tvang måtte kunne brukes mot vrangvillige smittebærere. De ulike syn krystalliserte seg i ret-tighetsdebatter om påbud eller tilbud, om lov eller ikke lov. Rettighetsdebattene viser smittevernets ideologiske dimensjon. Men lovtilhengerne hadde også et korporativt sikte. Fra midten av 1800-tallet angrep legene myndighetenes faglige ekspertise i helsepolitiske spørsmål. Stormløpet mot det juri-diske embetsverk ble ført til en foreløpig seier i 1891 med etableringen av et medisinaldirektorat

under medisinsk ledelse utenfor departementet. Arbeidet med utformingen av tuberkuloseloven ble en av de første prøvesakene for det nye samar-beid mellom profesjon, direktorat og departement og bidro til stadig sterkere fagmedisinsk innflytelse i helsepolitikken. Men innflytelse var ikke nok; legene trengte også mer offentlige midler.

Samfunnsnytte og egen nytte

Rundt 1900 var befolkningsunderlaget for spinkelt til å skaffe alle privatpraktiserende leger levebrød. Bare økt etterspørsel etter offentlig finansierte legetjenester kunne avhjelpe den brødnid mange leger befant seg i. Etterspørselen ble sikret fra 1912 med loven om offentlige legefóretninger. Loven var forberedt av de samme menn som sto bak tuberkuloseloven og ble en pådriver for utbyggin-gen av et stadig voksende offentlig helsevesen.

I årene som gikk fra tuberkuloseloven ble vedtatt til den nye smittevernloven kom i 1994, har lege-profesjonen i høy grad preget norsk helsepolitikk. Standen ble en fortropp i arbeidet med å bygge ut den norske velferdsstat. I sin biografi om Karl Evang har historikeren Trond Nordby vist hvordan det gamle medisinaldirektorat etter krigen ble omformet til et allmektig helsedirektorat med egen avgjørelsesmyndighet og direkte påvirkning på de politiske beslutninger. Direktoratet, med helsedirektør Torbjørn Mork i spissen, var sentral aktør i debattene om tiltak mot spredning av AIDS og fikk sitt syn realisert i den nye smittevernloven.

Styringsverket var legenes med- og motspillere i oppbyggingen av norsk helsevesen. Legenes profe-sjonskamp ga næring til gryende ambisjoner hos mange politikere om selv å spille en helsepolitisk rolle. Opprettelsen av Sosialdepartementet i 1913 må kunne tolkes inn i et slikt perspektiv.

Fordelingen av makt og myndighet mellom depar-tement og direktorat har gjennomløpt mange faser.

Nettopp på den tid diskusjonene rundt AIDS pågikk, ble kompetansestriden for alvor lagt åpen. Striden endte med en gjennomgripende omorganisering av helseforvaltningen lokalt og sentralt. Alt i 1983 ble Helsedirektoratet vingeklippet, og det ble bygget opp en egen helseavdeling i departementet for tettere politisk styring av helsesektoren. Neste skritt kom i 1992. Direktoratet lyktes med å mobilisere Stortinget mot regjeringens forslag om nedleggelse og slapp i første omgang unna med å måtte skifte navn til Statens helsetilsyn. Regjeringen svarte med å utnevne en egen helsestatsråd. Men 10 år etter var nedbyggingen av det før så mektige direktorat fullbrakt. Fra 2002 ble Statens helsetilsyn fratatt sine tidligere direktoratsoppgaver og omgjort til et rent tilsyn, mens styringen av helsepolitikken ble samlet i det nyopprettede Helsedepartementet.

Kort sagt: Smittevernet i Norge er ikke bare utformet på grunnlag av samfunnsmoral eller rent medisinske vurderinger. Striden om tuberkuloseloven og dagens smittevernlov avdekker at aktø-

ne også har forfulgt egne sidemål. Riktignok vant Torbjørn Mork kampen om smittevernet, men kampen bidro til at Helsedirektoratet mistet livet.

Kilder

Hanssen, Klaus og Holmboe, Michael: *Forslag til offentlige Foranstaltninger mod Tuberkulosen*, Christiania 1895

NOU 1990:2 *Lov om vern mot smittsomme sykdommer (Smitteloven)*

Lov angaaende særegne Foranstaltninger mod tuberkuløse Sygdomme av 8. mai 1900

Lov om vern mot smittsomme sykdommer av 5. august 1994

Litteratur

Sæbø, Øyvind: *Tuberkuloseloven av 8/5 1900 og dens forutsetninger*. Hovedoppgave i historie, Bergen 1982

Aftryk af Forhandlingene i Medisinske Selskab 1896-1897, Kristiania 1897

Berner, Jørgen H.: *Den norske lægeforening 1886-1936*. Festskrift i anledning foreningens 50 års jubileum. Oslo 1936

Kjøntstad, Asbjørn og Mellbye, Fredrik: *AIDS og JUSS*, Oslo 1987

Aktørseminar: "Da hiv kom til Norge" i *Michael* 1/10

Berg, Ole: "Mellom gammelt og nytt: Helseforvaltningen 1945-1994" i *Michael* 3/09

Avisutklipp fra AIDS-debatten tidlig på 1990-tallet.

Koppevaksinasjon

En offentlig helsesuksess

I 1810 iverksatte myndighetene i Danmark-Norge et stort vaksinasjonsprogram mot kopper. Massevaksinasjonen ble det første vellykkete offentlige helsetiltaket, og i løpet av århundret ble sykdommen så godt som utryddet i Norge. Statsarkivene oppbevarer et omfattende materiale som kaster lys over denne suksesshistorien.

AV ESPEN STORLI, ARKIVAR, STATSARKIVET I TRONDHEIM

Kopper var med god grunn en svært fryktet sykdom på 1700-tallet. Den var svært smittsom og hadde en høy dødsrate. Med jevne mellomrom skyllet nye koppeepidemier over landet, og det er anslått at i løpet av århundret forårsaket sykdommen mellom fem og femten prosent av alle dødsfall i Norge. Sykdommen var først og fremst en barnedreper, flertallet av de som mistet livet i koppepidemiene var små barn, mens de som overlevde ble merket for livet av kopparrene.

Lenge var man hjelpeløs mot sykdommen, men i løpet av 1700-tallet ble det lansert to metoder for å bekjempe kopper. Den første metoden, innpoding av koppematerie fra et smittet menneske til et friskt menneske, ble introdusert i England på 1720-tallet. Metoden besto i å tilføre væske fra koppebyller, fortrinnsvis av en svak variant, til et snitt i armen, men den var forbundet med risiko og ble aldri særlig utbredt i Norge. Georg Henrich Wasmuth var trolig den første som prøvde ut metoden i Norge. Wasmuth var utdannet kirurg

fra København og hadde stilling som regimentfelt-skjær i Trondheim. I 1755, midt i en koppeepidemi, innpodet han sin halvannet år gamle sønn med kopper. Gutten overlevde, og oppmuntret av suksessen fortsatte Wasmuth med behandlingen.

I løpet av to år innpodet han omkring 80 barn med koppevirus, men det faktum at to av barna døde og flere ble alvorlig syke, viser hvor høy risiko som var forbundet med metoden. I følge beregninger gjort av historikeren Ole Georg Moseng ville det ha vært tryggere å sette seg ned og vente på epidemiene enn å la seg utsette for legenes innpoding av koppevirus. I løpet av siste halvdel av 1700-tallet fortsatte innpodingsmetoden å være sporadisk i bruk i Norge. Noen få tusen mennesker, flesteparten på Vestlandet og i Trøndelag, ble behandlet med metoden.

Jenners vaksinasjonsmetode

Ved inngangen til 1800-tallet ble innpodingsmetoden avløst av en ny metode som viste seg å være så godt som risikofri. I 1798 publiserte den britiske

Løbe No.	De Vaccineredes Navne.	Alder. Aar.	Føde- og Opholds-Sted.	Foreldrenes Navne.	Attestens Datum.
1.	Anne Amundsen Prestemoen	14 Aar	Nedre Høstingsund	Anders Amundsen og Anne Lorentzen	8 Sept. 1819
2.	Marck Svendsdatter	14 Aar	Torsøengen under Grønsted	Anders Amundsen og Dorothea Amundsen	14 Sept. 1819
3.	Rasmus Berntsen Prestemoen	14 Aar	Nedre Høstingsund	Dorothea Amundsen og Anders Amundsen	18 Sept. 1819
4.	Oluf Olsen Grønsted	14 Aar	Grønsted	Oluf Olsen og Anne Amundsen	18 Sept. 1819
1.	Encke Knudatter Norvold	6 Maaned	Norvold i Middelalen	Oluf og Blava Norvold	18 Novemb. 1820
2.	Ole Offens Engen	1 Aar	Vold i Middelalen	Oluf og Blava Norvold	2. Nov. 1820
3.	Olava Knudatter Kalskud	2 Aar	Kalskud i Middelalen	Oluf og Blava Norvold	21. Nov. 1820
4.	Karen Maria Tyhn	1	Lokken i Middelalen	Oluf og Blava Norvold	10. Nov. 1820
5.	Rasmus Knudsen Laethav	1	Lokken i Middelalen	Oluf og Blava Norvold	21. Nov. 1820
6.	Anne Henriksdatter Tørf	1	Tørf i Middelalen	Oluf og Blava Norvold	21. Nov. 1820
7.	Mari Knudatter Vald	1/2	Vald i Middelalen	Oluf og Blava Norvold	21. Nov. 1820
8.	Borck Knudatter Tørf	1/2	Tørf i Middelalen	Oluf og Blava Norvold	21. Nov. 1820
9.	Søren Knudsen Tørf	3/2	Tørf i Middelalen	Oluf og Blava Norvold	21. Nov. 1820

legen Edward Jenner en avhandling der han hevdet at mennesker som ble smittet av kukopper, som var en mild virusinfeksjon som angrep kyr og som også kunne smitte mennesker, ikke kunne bli syke av vanlige kopper. For å underbygge påstanden hadde han innpodet 28 personer først med materie fra kukopper og så med kopper. Ingen av testpersonene ble syke. Jenners metode, som ble kalt vaksinasjon etter det latinske ordet for ku, vacca, vant hurtig innpass hos andre leger.

Også i Danmark-Norge vakte Jenners oppdagelse oppsikt. Da det brøt ut en koppeepidemi i 1801, bestemte det kongelige kanselli i København å nedsette en kommisjon for å undersøke nytten av den nye koppevaksinasjonen. Vaksinasjonskommisjonen anbefalte entusiastisk den nye metoden og skisserte et omfattende vaksinasjonsprogram i sju punkter. Allerede i februar 1802 opprettet kommisjonen en egen anstalt for produksjon av kukoppevaksine i København, og om sommeren samme året sendte kommisjonen ut en trykksak med informasjon om koppevaksinering til distribusjon i amtene. I trykksaken argumenterte kommisjonen for at vaksinen var ufarlig, smertefri og ikke kunne føre til noen epidemi. Det var også så enkelt å vaksinere at selv lekfolk kunne gjøre det. Trykksaken var vedlagt fargelagte tegninger av vaksinasjonsstedet fra dag til dag, slik at man kunne se når

vaksinen "slo an", og når man kunne høste vaksine. Ny vaksine skaffet man seg ved å ta hull på blemmen som oppstod på vaksinasjonsstedet til vaksinerte personer etter 7 til 11 dager, og bruke væsken som piplet frem. For stadig å kunne skaffe frisk og ny vaksine foreslo kommisjonen at amtene skulle vaksinere friske barn under offentlig understøttelse, for å kunne høste vaksinevæske fra dem.

Den nye vaksinasjonsloven

Den nye vaksinasjonsmetoden var en stor suksess, og rapporter om vellykkede lokale vaksinasjonskampanjer strømmet til København. I 1810 ble vaksinasjonen satt i fastere former ved en ny lov. Det ble ikke påbudt å vaksinere seg, men ingen kunne konfirmere seg, gifte seg, opptas på skoler på høyere trinn enn allmueskole, opptas i offentlige stiftelser eller utskrives til militærtjeneste uten å være vaksinert. Alle som hadde hatt kopper, var unntatt for vaksinasjonsplikten. I praksis betød dette at nesten hele befolkningen måtte vaksinere seg, og valgfriheten var ganske illusorisk. Distriktslegene fikk ansvar for å holde oppsyn med vaksinasjonen, men siden legedistriktene generelt var svært store, ble det åpnet for at de som utførte vaksinasjonen ikke trengte å være leger. Alle såkalte hjelpevaksinatører skulle føre en protokoll over de som ble vaksinert, og ved årets slutt skulle de sende inn lister til distriktslegen.

Vaksinasjonsprotokoll fra Meldal. Original i Statsarkivet i Trondheim (Meldal sokneprest, l.1e.1 vaksinasjonsprotokoll 1819-1838).

Koppeattest for Maria Knudsdatter Kaarsten. Original i Statsarkivet i Trondheim (Edøy sokneprest, l.1f.1 attester 1817-1865)

I statsarkivene finnes det mye materiale om koppevaksinasjonen etter 1811. Vaksinasjonsprotokoller, som gir opplysninger om navn, fødested og foreldre, kan finnes i sogneprestarkiv og i arkiv etter offentlige leger. I sogneprestarkivene kan det også ligge vaksinasjonsattester, i tillegg til at det er opplysninger om hvem som er vaksinert i de nye kirkebøkene som kom i 1820. Også i fylkesmannsarkivene kan det finnes vaksinasjonsprotokoller.

Meldal i Sør-Trøndelag var et slikt sted hvor det var langt til nærmeste distriktslege. I årene rundt 1820 var det derfor sognepresten Jacob von der

Lippe Parelius som vaksinerte befolkningen. Vaksinasjonsprotokollen hvor vaksinatøren, i dette tilfellet Parelius, førte inn alle opplysninger, hadde et fast oppsett med trykte kolonner. Det var disse opplysningene som dannet grunnlaget for den koppeattesten som alle vaksinerte fikk utdelt.

Maria Knudsdatter Kaarsteens vaksineattest, eller Koppe-Indpødnings-Attest som den offisielt het, viser at Maria var fire år gammel da hun ble vaksinert i september 1848. Tre måneder etterpå viste foreldrene fram attesten til sognepresten i Tingvoll, som noterte opplysningene i kirkeboka. Fra 1820 var det nemlig tatt med et eget skjema for registrering av vaksinerte i kirkeboka som presten skulle føre. Når vaksinasjonen var behørig registrert, var det ikke lenger noe i veien for at Maria med tid og stunder kunne konfirmere seg og gifte seg.

Koppevaksinasjonen var det første virkelig omfattende forebyggende helsetiltaket i offentlig regi. Og selv om det tok tid, det siste utbruddet av kopper i Norge kom så sent som i 1908–1909, så var vaksinasjonen en suksesshistorie uten like. Kopper sluttet å være en trussel for folkehelsen, og i 1975/1976 sluttet man å vaksinere mot kopper. I 1979 erklærte Verdens helseorganisasjon (WHO) at sykdommen var utryddet over hele verden. Kampen mot den fryktede sykdommen var vunnet.

Litteratur

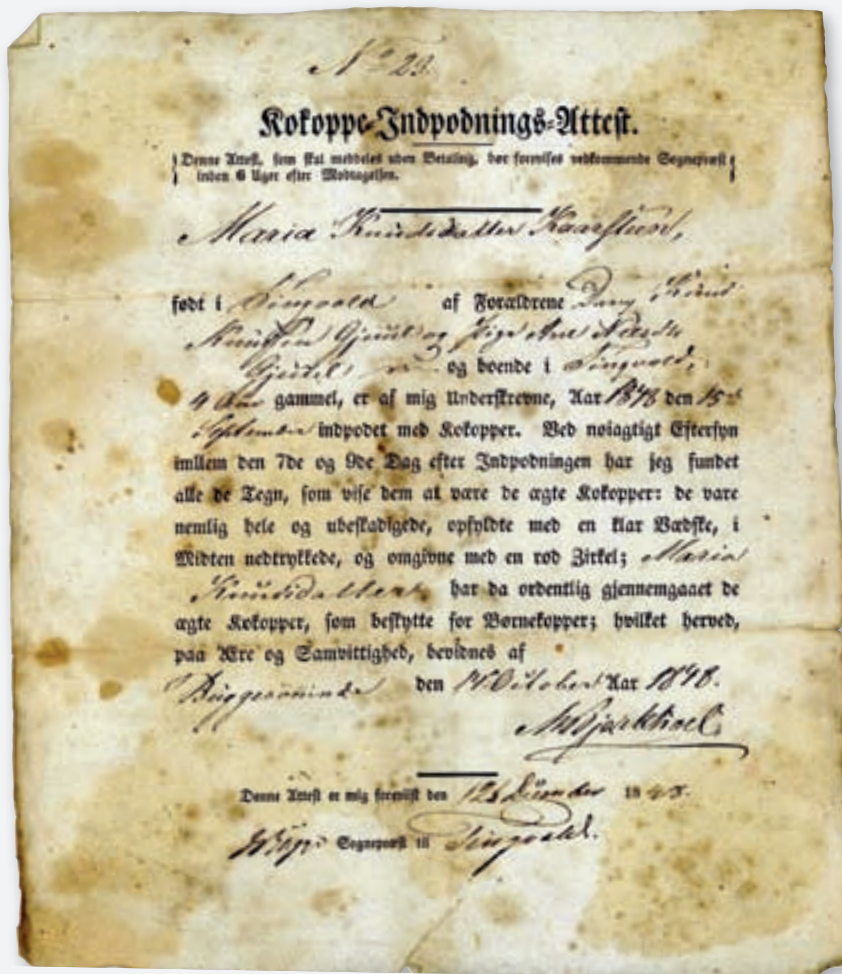
Moseng, Ole Georg: *Ansvar for undersåttenes helse, 1603–1850*, Oslo 2003

Schiøtz, Aina: *Folkets helse – landets styrke 1850–2003*, Oslo 2003

Dalhaus, Ole: "Et norsk vaksinereregime" i *Historie*, nr. 1/2010

Malm, Ole: *Kopper og vaccination i Norge*, Kristiania 1915

Edward Jenner Museum, www.jennermuseum.com

Karantenestasjonen i Kristiansand

Fra siste halvpart av 1700-tallet var Kristiansand den viktigste karantenehavna i Danmark-Norge. Med sin sentrale beliggenhet i forhold til skipstrafikken i Skagerak, Kattegat og Nordsjøen ble byen også et naturlig valg da myndighetene i København i slutten av 1790-årene bestemte seg for å opprette en mer permanent karantenestasjon for hele kongeriket.

AV ODDLEIF LIAN, ARKIVAR, STATSARKIVET I KRISTIANSAND

Sommeren 1799 forelå endelige og detaljerte planer for "en ny og ordentlig karanteneinnretning, der kan sette samtlige Norges, Danmarks og Holstens kyster i fullkommen sikkerhet". Det valgte stedet var Odderøya ved Østerhavna i Kristiansand. Bukta Hullet på øyas nordøstside hadde tidligere i perioder vært benyttet som provisorisk karantenehavn. Våren 1800 ble det satt i gang bygging av et større anlegg, som bl.a. skulle omfatte tre lasarettbygninger med plass til i alt 250 syke. De to største brant ned rett før jul 1801, men ble gjenoppført. I tillegg til lasarettet fantes vakthus, sju pakkhus for oppbevaring av "giftfengende og farlige varer" og våningshus for oppsynsmannen med vedskjul, låve og fjøs. Restene av et gammelt festningstårn fikk nytt tak og ble avdelt i et materialrom og et vaskerom med røykkammer for klær. Karantenestasjonen sto antagelig ferdig 31. mars 1806, da daværende ingeniørkaptein Benoni d'Aubert signerte en fortegnelse over bygninger

og inventar. Dette kan tyde på at det var d'Aubert som ledet byggearbeidene.

Beskyttelse mot smitte

Til karantenestasjonen hørte også det såkalte Parloiret, et lite skur som sto på ei brygge i byens havn ved Christiansholm festning. Dette var møte-

Karantenestasjonen i Kristiansand noen få år før den ble endelig nedlagt. Legg merke til den solide muren midt på bildet. Kolorert postkort fra ca. 1910 (L. Blazek 4294).

stedet mellom karanteneskipenes offiserer og byens meglere, redere og offiserer. Skuret var avdelt på midten med nett eller gitter, slik at de friske og de potensielt smittede under streng bevoktning kunne tale sammen uten å komme i berøring med hverandre. Papirer og gjenstander kunne utveksles gjennom en åpning, men måtte utsettes for svovelrøyk fra et indre røykkammer og nedsenkes i eddikbad før overlevering. Til denne håndteringen ble brukt lange tener. Prosedyrene hadde rot i datidas oppfatninger om framkalling og spredning av sykdom som følge av miasmer. Miasmer var særskilte omstendigheter i lufta som kunne skyldes ulike naturforhold, og blant de viktigste bote-midlene mot den giftige og illeluktende lufta var røyking, lufting og vasking med klorkalk. Både varer og pasienter ble utsatt for omtrent de samme rensende behandlingsmetoder.

Karantene-regimet fra 1805

Skip som kom til et sted i riket fra smittet sted uten å ha syke om bord, og som ikke førte varer som ble ansett som giftfengende, kunne lokalt holdes i såkalt observasjonskarantene – vanligvis i 14 dager. Dersom et skip fra smittet sted hadde eller hadde hatt om bord giftbefengte varer eller syke sjøfolk, ble det underlagt en langt strengere lossingskarantene – etter loven minst 40 dager, men i praksis ofte kortere tid. Alle tilfeller av lossingskarantene skulle henvises til Kristiansand. Skip som hadde gjennomgått den pålagte karantene, fikk utstedt praktika, dvs. karantenepass eller sunnhetspass. Dette var et viktig dokument for farten videre, og bare med pass fra Kristiansand kunne man være sikker på å bli godtatt i alle havner. Skip fra de fleste sjøfartsnasjoner rundt Nordsjøen kom hit, enten frivillig eller etter beordring, for å gjennomgå kontroll og sikre seg det ettertraktede passet – selv om Kristiansand kunne ligge betydelig utenfor den planlagte reiseruten.

De første årene var det hovedsakelig frykten for pest, gulfeber, tyfus og dysenteri som gjorde at skip

ble satt i karantene. Koleraen ble hovedfienden etter den første store epidemien i Europa i 1831. I årene 1817 til 1820 ble det årlig skrevet ut 4–500 karantenepass ved stasjonen i Kristiansand, men det reelle antall skip som på denne tida faktisk ble lagt i karantene her var betraktelig lavere – kanskje 10–15 hvert år. De desiderte høydepunktene var årene 1831 med over 300 skip, derav ca. 250 fra juni og ut året, og 1832 med over 200 skip.

Kart over østre side av Odderøya, opptatt i forbindelse med planleggingen av karantenestasjonen i 1790-årene. Merk at nordretningen er ned til venstre. Original i Riksarkivet (NRA KBK 55). Utsnitt.

Karantenestasjonens virkninger og avvikling

Det var et stort ansvar som var lagt i hendene på karantenekommisjonen i Kristiansand. Det strenge karantenesystemet medførte store ekstra utgifter for redere og skipper, og det var selvsagt viktig å opprettholde tilliten til at systemet fungerte etter hensikten. Konsentrasjonen av fremmede skip og mannskaper ved karantenestasjonen hadde utvilsomt gunstige ringvirkninger for byen, bl.a. ved levering av nødvendige forsyninger og utføring av reparasjoner på fartøyer. Men lokalbefolkningen måtte samtidig skjermes mot smitterisiko, og sikkerheten ble forsøkt ivaretatt gjennom militært vakt hold og kontroll. Systemet må ha vært effektivt, for hverken i 1831 eller 1832 opptrådte ett eneste dødsfall i Kristiansands egen befolkning

som kunne tilskrives koleraen. Dette er bemerkelsesverdig sammenlignet med den store dødeligheten som rammet kystområdene innover i Oslofjorden.

Kristiansands stilling som internasjonal karantenehavn ble i realiteten opphevet med et direktiv fra Kristiania 01.09.1831. Da ble det bestemt at bare svenske og norske skip eller skip på vei til svenske og norske havner hadde anledning til å ligge i karantene i Norge. I de nærmeste tjue årene etter koleraepidemiene i 1831–1834 var innslaget av skip i karantene helt ubetydelig i Kristiansand. Det strenge virkemiddelet lossingskarantene ble sterkt innskrenket med den nye loven i 1848, og dermed mistet Kristiansand i praksis sitt mono-

De 200 år gamle lasarettbygningene på Odøya står fremdeles.

Foto: Oddleif Lian, Statsarkivet i Kristiansand, 2010.

pol på tunge karantenetjenester. Karantenestasjonen og lasarettet ble midlertidig gjenoppustet og reaktivisert under kolerabølgene i 1853 og 1866, men var deretter bare sporadisk i virksomhet. I statskalendrene figurerer Karanteneanstalten ved Kristiansand til og med 1918. Da var mesteparten av inventaret forlenget flyttet til Risøya ved Lyngør, mens en speidertropp hadde overtatt deler av det gamle lasarettet. Grunnen ble i 1920 solgt, dels til militæretaten og dels til kommunen.

Arkivmateriale

Et arkiv på vel seks hyllemeter er bevart etter karantenekommisjonen i Kristiansand på statsarkivet sammesteds, men noen av seriene er mangelfulle – særlig fra årene før 1816. Karantenejournaler over innkomne skip gir kortfattet informasjon om beslutninger, kontroll, tilsyn og håndtering av last for de enkelte skip, så å si fra dag til dag i karantenetida. Mye av arkivmaterialet gjenspeiler imidlertid rutinemessig kontroll av

fartøyer som ikke ble lagt i karantene, gjerne i form av utfylte skjemaer ved undersøkelser av både ”mistenkelige” og ”umistenkelige” skip. Noen serier kan gi et bredere bilde av skipstrafikken i de nordlige europeiske farvann. For eksempel finner vi i protokollene over utstedte karantenepass kronologiske oversikter med blant annet navn på skip og skipper, hvor de kom fra, reisemål samt opplysninger om last og bemanning.

Kilder i Statsarkivet i Kristiansand

Kristiansand karantenekommisjons arkiv

Litteratur

Leewy, Karl: *Kristiansands bebyggelse og befolkning i eldre tider*. Bind 11. Kristiansand 1984

Nielsen, May-Brith Ohman: *Mennesker, makt og mikrober. Epidemibekjempelse og hygiene på Sørlandet 1830–1880*. Bergen 2008

Skeie, Jon og Moseng, Ole Georg: *Kristiansand står og faller med sin havn. Kristiansand havns historie*. Kristiansand 2009

Kimen til et norsk karantenevesen finnes i to svært kortfattede reskripter til stattholderen 13.05.1737 og 05.07.1737, åpenbart foran-lediget av ”grasserende” smittsom sykdom i Polen og flere andre steder i østersjøområdet. Det første reskriptet bestemmer at sunnhetskommisjoner skal opprettes i hver av de fire stiftsbyene, og i det andre omtales såvidt karantene og andre foranstaltninger. Først seksti år senere, etter to nye reskripter 06.-07.10.1797, etableres mer rendyrkede karantene-kommisjoner i de fire stiftene. Stiftamtmannen skulle selv delta i en

egen karantenekommisjon for Kristiansand, mens de tre øvrige stiftamtmennene bare fikk ansvar for at sunnhets- eller karantenekommisjoner ble opprettet de nødvendige steder innenfor sine embetsdistrikter. Kommisjonene innenfor Kristiania, Bergen og Trondheim stifter ble pålagt å søke veiledning hos karantenekommisjonen i Kristiansand, som dermed fikk en noe overordnet posisjon. Karantenevesenet i hele Danmark-Norge ble adskillig mer detaljregulert gjennom en forordning 08.02.1805 og et omfattende reglement 27.04.1805. Nå skulle sunnhetskommisjoner

opprettes på alle steder langs kysten der skip fra fremmede steder kunne ankomme. Ved lov 12.07.1848 og reglement 10.02.1849 ble karantene-systemene forenklet og redusert i omfang. De permanente sunnhetskommisjoner som ble opprettet i alle kommuner ved lov 16.05.1860, overtok oppgavene til de tidligere karantene-kommissionene. Karantene-loven fra 1848 ble opphevet ved ny lov om epidemier 17.06.1909, da systematiske karantenetiltak ble funnet mindre aktuelle enn tidligere i bekjempelsen av epidemier.

Pandemi i nord

I kjølvannet av svineinflensaen kan det være interessant å ta et nærblikk på hvordan en epidemi eller pandemi kunne slå ut i vårt hjørne av verden for ca. 90 år siden. Vi snakker om spanskesyken. Vi skal lengst nord – til Svalbard.

AV TORE SØRENSEN, FØRSTEKONSULENT, STATSARKIVET I TROMSØ

Det første signalet om at epidemien hadde funnet veien over Nordishavet, får vi 8. juli 1918 i dagboken til ingeniør Sigurd Westby i Store Norske Spitsbergen Kulkompani A/S (Store Norske) i Longyear City: ”Spanskesyken herjer i Norge nu. Vi har endel ’forkjølelser’, som vel kanskje er forløpere for en angrep her også.” Westby skulle få rett. 27. juli skriver han: ”Men nå begynner Spansken å melde seg for alvor, foreløbig 12 sykmeldte.” Dagen etter var det 14 nye sykemeldinger. Neste dag var det bare et par og tjue mann i graven. 50 mann måtte til legen om kvelden. Nattskiftet på lastingen måtte innstilles. Og slik fortsatte det. I noen dager var alt kaotisk. ”Spanskesyken grasserer,” heter det i et telegram fra gruvekontoret til selskapets avdelingskontor i Tromsø. Mer medisiner måtte sendes snarest!

5. august går det telegram fra Longyear City til Store Norskes hovedkontor i Kristiania: ”Epidemien i tilbakegang begynner lastning fra idag omtrent endnu femti procent fraværende.” Så – tre dager senere – kommer likevel det første dødsfallet. Det er den 19 år gamle gruvearbeideren Hedman Karlsen som bukker under av lungebetennelse etter spanskesyken. Hovedkontoret får beskjed og telegraferer på vegne av overordnede og arbeidskamerater sin deltakelse til de pårørende.

Epidemien tar nye liv

20. august dør tre mann til på sykehuset i Longyear City. Birger Chrugshank, bare vel 17 år gammel, er den ene. Også han var gruvearbeider ved Store Norske. Han lå på sykehuset i to-tre uker før han døde.

Den andre som dør denne dagen, er 25 år gamle Theodor Furu. Han var deltaker i en fosforittekspedisjon som lå på Kapp Thordsen i Isfjorden denne sommeren. Furu ble brakt til Longyear City som ”spansk” pasient med D/S ”Bellsund” to dager før han døde.

Folkene på Kapp Thordsen var blitt hjemsokt av spanskesyken 14. august. Sykdommen hadde herjet forferdelig – hver eneste mann var blitt angrepet. ”Det nytter altså ikke å holde seg isolert heller,” konkluderer Westby. I ti dager var alt arbeid innstilt. Furus død skapte panikk blant de andre arbeiderne. De forlangte at ekspedisjonen straks skulle returnere til Norge. Men etter at hele arbeidsstyrken var blitt legeundersøkt i Longyear City og ni mann sendt hjem med D/S ”Forsete” 29. august, var gemyttene falt til ro. 11 rekonvalesenter fra Longyear City og to fra Green Harbour ble sendt ned sammen med Kapp Thordsen-folkene.

Dystert i Hiorthavn

Tredjemann som dør 20. august, er en arbeider fra A/S De Norske Kulfelte Spitsbergen i Hiorthavn i Advent Bay. Westby skriver i sin dagbok: ”20. august på sykehuset 3 dødsfall av spansken: pasienten fra K. Thordsen og en av vore, Birger Crugshank, samt en mann fra Kulfelterne. Han blev mottatt – uten navn – forleden, og avhentet – uten navn – i dag. Det var såvidt Kulfelterne kunde mobilisere mannskap nok til å hente sin mann.”

Artikkelen bygger i hovedsak på materiale i arkivet til Store Norske Spitsbergen Kulkompani A/S. De generelle opplysningene om spanskesyken er hentet fra *Aschehoug og Gyldendal Store norske leksikon* og *Wikipedia*.

Og det sto nok dårlig til ved gruveanlegget i Hjorthavn, både når det gjaldt helsetilstanden og andre ting. I avisen Nordlys 21. august 1918 får vi en situasjonsrapport fra en S. Amundsen som arbeider ved anlegget. Under overskriften "Brev fra Hjorthavn" gir han en dyster beskrivelse av både arbeidsforholdene, akkordprisene, ledelsen og matstellet. Han advarer andre mot å søke seg til anlegget. Om spanskesyken sier han: "Du maa tro her ser ødslig ut for tiden, og særlig i de sidste dage. Spanskesyken vinder større og større tereng. Det har været bare en 6 a 7 mand i arbeide av 80 paa 14 dage, resten er angrepet av 'den spanske'."

Longyearbyen i 1920.
Ukjent fotograf. Original i
Norsk Polarinstitut
(np002327.jpg).

Mot slutten av august var det meste kruttet gått ut av spanskesyken i denne omgang. Kistene til Hedman Karlsen, Birger Chrugshank og Theodor Furu ble sendt til Tromsø med D/S "Sørland".

Nytt utbrudd

Men det skulle komme mer. Da D/S "Forsete" la fra kai i Tromsø 21. september som årets siste båt til Spitsbergen, hadde spanskesyken lurt seg med igjen. På overfarten brøt den voldsomt ut blant de 69 passasjerene om bord. Tre døgn tok turen til Advent Bay. Ved ankomsten til Longyear City måtte flere av passasjerene bringes rett på sykehuset. 2. oktober telegraferer Store Norske til hovedkontoret: "Spanskesyken optrær ganske ondartet blandt de med Forsete ankomne arbeidere. Hittil 7 angrepne av lungebetændelse herav 2 Ole Kristoffersen og Magnus Gabrielsen begge fra Maalselven allerede døde." De to døde henholdsvis 1. og 2. oktober, 22 og 28 år gamle.

I løpet av de neste to dagene dør fire mann til. De var i aldersgruppen 19–27 år. Vi ser tendensen, de

12) Spitsbergen,
Kristiania.

Adressé Ing. Spitsbergen 8/10 - 1918 kl. 15.-

11. Produktion 150,52 septembe 110,76 forbruk 120,50 stog.
Spanskesyken optmer ganske uordenet blandt de med forreste
aktive arbejdere. Blandt 7 angrebe er lungebetennelse
baser 2 Ole Kristoffersen og Magnus Gabrielsen begge fra
Hvaløen allerede døde iagttagne telegrafisk under-
rettet herfra
Spitsbergenkl.

Fuldt navn: *Gabrielus Magnus*
Hjemsted: *Misakelven*
Født, naar og hvor: *7-1870* Nation: *Norsk*

Regpost	Notis	Arbeids	Gift?	Anmerking
<i>20/10-18</i>			<i>Kia</i>	<i>Kia 14/10 kl. 20 1/2</i>

er unge de som dør. Nytt telegram til hovedkontoret: ”Paarørende telegrafisk underrettet herfra. Sykdommen har foreløbig ikke faat nogen sterk utbredelse ... stop. Paa lægens anmodning igangsættes idag fullstendig rengjøring og utluftning av alle arbeiderbarakker forat søke sykdommen begrenset.”

Sykdommen kulminerer

7. oktober dør også den siste av de sju som hadde fått komplikasjoner i form av lungebetennelse. Han ble 28 år gammel. ”Spansken” hadde dermed tatt sju unge Store Norske-arbeidere i løpet av like mange dager. Men epidemien kulminerte heldigvis med dette. Allerede dagen etter blir det gjort opp status i telegram til hovedkontoret: ”Vinterstyrken pr. 8de oktober i Longyear City 222 lønnede hvorav 4 kvinder. Familierne 14 kvinder 23 barn Greenharbour 14 ialt 273 personer stop.”

De sju som døde etter det siste utbruddet av spanskesyken, ble alle begravet på Longyear City kirkegård 27. oktober 1918.

Også ved det svenske gruveanlegget A/B Spetsbergens Svenska Kolfält – Sveagruvan – innerst i Van Mijenfjorden hadde man fått merke spanskesyken. Foranledningen var at en norsk fangstskute kom og ankret opp ute på fjorden. Alle om bord var syke, og de spurte om legen i Svea kunne hjelpe dem. Hele mannskapet kom i land med ”spansken”.

Nesten alle ved anlegget ble smittet. Men både båtfolk og gruvefolk berget seg.

Spanskesyken

Spanskesyken var en verdensomspennende influensaepidemi, en såkalt pandemi. Etter noen spredte småepidemier i 1917, slo den til for full kraft våren 1918. I løpet av sommeren hadde den spredt seg over hele Europa og Amerika. Høsten 1918 kom en ny bølge, i 1919 en tredje, og i januar 1920 en meget uskyldig fjerde bølge. Flere steder ble halvparten av befolkningen syk. I Europa døde ca. 2,6 millioner mennesker. På verdensbasis nevnes 20–25 millioner. Men tallet kan ha vært atskillig høyere.

Sykdommen angrep fortrinnsvis unge mennesker. En grunn til det kan være at eldre personer allerede hadde immunstoffer mot mindre farlige, men liknende virus. Det er blitt estimert at 1,2 millioner nordmenn ble smittet, og det antas at opp mot 15 000 døde. 11 av disse møtte altså sin skjebne på Svalbard.

I 1997 ble gravene til de sju spanskesyke-ofrene på Longyearbyen kirkegård åpnet av et internasjonalt forskerteam. Forskerne håpet at rester av arvestoffet som forårsaket spanskesyken, kunne ha blitt bevart av permafrosten. Levningene lå imidlertid grunne enn antatt, så prosjektet ga ikke forventet resultat i så måte. Men andre verdifulle funn ble gjort.

Telegram 2.10.1918 fra gruvekontoret i Longyear City til hovedkontoret i Kristiania. Original i Statsarkivet i Tromsø (Store Norske Spitsbergen Kulkompani A/S, lnr. 2619, kopibøker – telegrammer til hovedkontoret 1916–1954).

Personkortet til Magnus Gabrielsen, en av dem som døde av spanskesyken. Original i Statsarkivet i Tromsø (Store Norske Spitsbergen Kulkompani A/S, lnr. 738, arbeiderkartotek 1917–1952).

Spanskesyke-ofrene ble begravd på kirkegården i Longyearbyen. Bildet er fra 1947. Ukjent fotograf. Original i Norsk Polarinstitutt (np001577.jpg).

Hva betyr diagnosen?

Når sykdommer omtales i historiske dokumenter, benyttes mange diagnosebegreper som virker upresise eller ukjente og som gjerne skulle vært ”oversatt” til moderne, mer forståelig språk. Slik oversettelse er det svært ofte vanskelig å foreta, fordi eldre diagnoser ofte bygde på andre resonnementer enn vi er vant til.

AV ØIVIND LARSEN, PROFESSOR I MEDISINSK HISTORIE, UNIVERSITETET I OSLO

Det var grovt sett i løpet av første del av 1800-tallet at det skjedde et skifte fra å bruke symptomene som grunnlag for hva man kalte sykdommene, til å klassifisere dem etter årsakene. Da blir en direkte oversettelse logisk umulig. Det faglige grunnlag hos den som stiller diagnosen, er også viktig. Er det en medisinsk fagperson eller en annen? I Sverige hadde man et velordnet system for registrering av dødsårsaker helt fra 1749. Prestene hadde et skjema som skulle benyttes, og litteratur til hjelp for å få det fylt ut riktig. I Norge var den medisinske registreringen av sykdom og død mer tilfeldig før sykdommer kom med i den alminnelige statistikk utover på 1800-tallet, og da i hovedsak bygd på de offentlige legenes innberetninger. Dette gjør at diagnoser som forekommer i norske kirkebøker eller andre ikke-medisinske dokumenter, må tolkes med stor forsiktighet.

Dødsårsaken: fasit, men på hva?

I det ”gamle samfunn” var trusselen om sykdom og død allestedsnærværende, og sjansen for å bli langvarig eller invalidiserende syk og å dø i ung alder

var mange ganger så høy som nå. Denne situasjonen gir seg likevel begrensede kildemessige nedslag i forhold til hvor alvorlig situasjonen må ha vært, sett med våre øyne. Det er grunn til å tro at dette hadde en psykologisk forklaring: Sykdommer var så vanlige at det bare unntaksvis var noe spektakulært ved dem. Sykdom og død var en mer naturlig del av livet enn nå. Og når vi hører noe, er det helst om det spektakulære, ikke om det typiske.

Når noe vedrørende sykkeligheten beskrives, er det ofte i form av dødsårsaker. Vi vet altså noe om dødeligheten, men lite om alle de sykdommene som ikke førte til døden, men som dannet den helsemessige bakgrunnen.

Da historikeren Sølvi Sogner gjennomgikk registrerte dødsårsaker i Larvik fra 1785 til 1807, fant hun blant 1230 dødsfall diagnosene *kopper, brystsyke, sottesyke, feber, blodgang, gjengsesyke, tæring, alderdom, slag, vattersott, nyfødt og barselseng*. Mye av dette er greit å forstå også for ettertiden. Men selv om symptomer, for eksempel *feber*, eller situa-

sjon, som *nyfødt, barselseng*, stort sett er brukt som ordningsprinsipp, vet vi ikke noe konkret om årsakene, kanskje bortsett fra for diagnosen kopper, som var en sykdom som skilte seg ut. *Feber* kan være mye forskjellig, og likedan er det for de andre diagnosene. Men likevel skjønner vi at her utgjør infeksjonssykdommer en stor andel. De dominerte bildet, faktisk til langt innpå 1900-tallet. Det de fleste glimt inn i sykkelighet og dødelighet fra tiden før helsestatistikken viser, er at det var en for oss nærmest uforståelig høy forekomst av smittsomme sykdommer, noen farlige og dødelige, andre plag-somme og langtrukne.

På slutten av 1700-tallet kunne man simpelthen ikke dele inn disse sykdommene etter årsaker, fordi infeksjonsmekanismene først ble forstått mer enn et halvt århundre senere. Kanskje var diagnosene i Sogners materiale også preget av at det var det spesielle som ble notert, ikke det mer vanlige. For hele 24,2 % mangler nemlig dødsårsaken.

De tilstedeværende smittesykdommene, de *endemiske*, kunne sammen med farsottene, de *epidemiske* sykdommene, blusse opp og gi dødelighetsbølger som ikke bare var alvorlige, men som hadde forskjellig karakter, alt etter hva slags smittestoff som rådet grunnen. I materialet fra en spørreundersøkelse til prestene i Akershus i 1816 vedrørende dødeligheten fra 1801 til 1815, fant Sølvi Sogner at *blodgang* dominerte med 49,7 % av de 356 dødsfallene som var nevnt. På annenplass kom *forråtnelsesfeber* med 14,6 %, fulgt av *mangel, usunn mat* og *sykdom* med 10,1 %. Mage-/tarm-sykdommer og ernæringsproblemer var åpenbart det som hadde gjort størst inntrykk her.

Militært arkivmateriale har ofte etter måten gode registreringer av sykkelighet, og man kan se relasjonen til dødeligheten, selv om slikt materiale bare gjelder et nokså spesielt utvalg av befolkningen,

de unge, presumptivt friske og stridsdyktige. Fordi man her ofte har god kildemessig kontroll over ytre omstendigheter som levekår og sykdomsfrem-mende faktorer, kan slike studier ha nyttig overføringsverdi. Især kan flåtens arkiver være interessante, fordi et mannskap om bord på et lengre tokt nærmest kan studeres som i et labora-torium. Blant annet bekreftes dette av undersøkelser av Vestindia-fart i 1790-årene. Man finner ofte mye sykkelighet, men det er bare enkelte av sykdommene som fører til mange dødsfall blant de angrepne. Det bildet av folkehelsestanden som dødsårsakene gir, uansett hvor riktige de er, er således ikke noen fasit for den alminnelige helse-tilstand, bare et aspekt ved den.

År	Måned	Dag	Navn	Årsak	Sted	Andre
1832	12	16	Anders Andersen	Blodgang	Grønland	
1832	12	18	Anders Andersen	Blodgang	Grønland	
1832	12	19	Anders Andersen	Blodgang	Grønland	
1832	12	19	Anders Andersen	Blodgang	Grønland	

Aker kirkebok med begravelser i 1832. Dødsårsakene står på siden til høyre. Original i Statsarkivet i Oslo (Aker sogneprest, ministerialbok 15).

Hva brukte man diagnosene til?

Da man fikk verdens første statistiske sentralbyrå i Stockholm i 1749 og i den anledning også innførte kvalitetssikret dødsårsaksregistrering, var det for å bruke kunnskapene om rikets tilstand, herunder folkehelsen, i planleggingsøyemed. Og informasjonen kunne brukes til å studere under hvilke omstendigheter sykdommer hopet seg opp, og hvordan de spredde seg. Da var det nødvendig med en presis og omforent nomenklatur, og denne ble revidert med jevne mellomrom.

For tidens leger og andre sykdomsbehandlere var behovet et annet. 1700-tallets sykdomsbehandling var som regel ment som en korrigerende av *symptomene*, dvs. av det som gjorde pasienten til pasient. Bare i unntakstilfelle rettet behandlingen seg mot årsakene. Da ble den symptombaserte diagnosen et hjelpemiddel for å finne rett behandling. *Feber* kunne derfor deles inn i en lang rekke undergrupper, alt etter hvordan feberen artet seg: *Gallefeber* ga oppkast, *forråtnelsesfeber* ga diaré, *flekkfeber* ga utslett osv. Fordi den gamle, greske humoralpatologien fortsatt holdt posisjonen i medisinsk tenkemåte, ga slike diagnoser en pekepinn om hva man skulle velge av behandling. Dette kunne føre til for oss paradoksale logiske slutninger som at man undertiden brukte brekkmidler ved brekninger og avføringsmidler ved diaré.

Men fordi diagnosene var beregnet på slik bruk, trengte de ikke være mer presise enn behandlingen der og da fordret, og de kunne knytte seg til behandlingens logikk. Til annet bruk eigner de seg dårlig.

Når ord forvirrer

Nervefeber, hva er det? Denne typiske 1700-tallsdiagnosen beskriver hva ordet sier, en febertilstand med affeksjon av nervesystemet. Men hva er det, og i hvilken gruppe er det riktigst å plassere sykdommen for oss? Følger man den gamle logikk til

punkt og prikke, virker det riktigst å regne nervefeber som en sykdom der symptomet ved feberen i hovedsak må være fra nervesystemet. Men studerer vi nervefebertilfellene i sin kontekst, er det mer sannsynlig at det er noe helt annet, nemlig diaré-sykdommen *forråtnelsesfeber*, her kalt *nervefeber* fordi den gjør pasienten omtåket og uklar. Og på farlighetsgraden og forløpet, både epidemisk i en befolkningsgruppe og hos enkeltpasienter, antar vi at det er mest sannsynlig at dette er en sykdom forårsaket av *salmonella*-bakterier, dvs. det er det vi kaller *paratyfus*. Men vite det sikkert, kan vi ikke.

Samme ord kan også skifte betydning. Paradeeksemplet er pest, som dels ble brukt om farlige smittesykdommer i sin alminnelighet, men som nå brukes spesifikt om den sykdommen som er forårsaket av pestbakterien.

Hvor finnes de mest pålitelige diagnosene?

Man bør være varsom med ikke-medisinsk diagnosesetting hvis man vil danne seg et bilde av en persons eller en folkegruppes helse. Det er derfor all grunn til å slå et slag for *medisinalberetningene* – de årlige rapportene innsendt av de offentlige legene i henhold til en bestemmelse fra 1803. Her er det lagt vekt på at opplysningene skal ha best mulig kvalitet. Redigerte utdrag finnes sporadisk før de begynte å komme systematisk i trykt form, redigert på amtsnivå som en del av den offisielle statistikk fra 1853. Især fra 1868 er de gode og konsistente. Og bakgrunns materialet finnes på Riksarkivet.

Litteratur

Imhof, A.E. og Øivind Larsen: *Sozialgeschichte und Medizin*. Oslo/ Stuttgart, 1975

Larsen, Øivind: *Eighteenth century diseases, diagnostic trends, and mortality*. Oslo, 1979

Larsen, Øivind: *Epidemic diseases in Norway in a period of change*. Oslo, 2000

Sogner, Sølvi: *Folkevekst og flytting*. Oslo 1979

Døden i Santos

På begynnelsen av 1890-tallet var det mange norske seilskuter som gikk med kull og stykkgoodsfrakt på Brasil. Konkurransen med dampskipene gjorde det vanskelig for seilskutene på fraktmarkedet. Håpet var at seilingene på Brasil skulle skaffe gode inntekter og holde liv i seilskutene ennå en tid. De første tre årene av 1890-tallet kom i stedet til å bli ett av de aller mørkeste kapitlene i norsk seilskutehistorie. Hundrevis av norske sjøfolk mistet livet under dramatiske forhold, mange fartøy gikk tapt og seilskutenæringen fikk enda en spiker i kista.

I 1889 skiftet Brasil styreform fra monarki til republikk. Optimismen var stor, og økonomien fikk en enorm opptur. Det ble bestilt store mengder varer av forskjellig slag fra Europa, og behovet for frakttonnasje økte. Fraktene var lite attraktive for dampskipsflåten, men desto mer tillokkende for den aldrende seilflåten. Redere øynet muligheten for god fortjeneste i fraktmarkedet, og noen kjøpte også inn gamle seilfartøyer for å benytte dem i denne farten. Mange nordmenn hadde erfaringer med seilinger på Brasil og var ikke ukjent med den største utfordringen i disse fjerntliggende farvann: gulfeber. Sykdommen var visstnok importert fra Havanna til brasilianske havner omkring 1850. Det forekom jevnlig utbrudd, men i begrenset omfang, og bare i de varmeste månedene januar-april. I 1890 forandret dette seg. Utbruddene ble sterkere, kom tettere og spredte seg til nye områder. Høsten 1893 stanset utbruddene.

Havneproblemer

Bestemmelsesstedet for de aller fleste fartøyene var havnebyen Santos i staten São Paulo. Byen, som ligger på nordsiden av Santos-øya like under fjellet Monte Serrat, var på slutten av 1800-tallet omgitt av tett tropeskog. Den hadde omkring 18 000 innbyggere og var den nest største havnen i Brasil. 30 % av landets utførsel av kaffe gikk på den tiden over Santos. Kaffeeksporten var prioritert, og kaffen ble fraktet til Nord-Amerika og Europa med dampskip i rutefart. Denne utførselen tok meste delen av havnekapasiteten i byen.

På vårparten i 1890 begynte de enorme varemengdene fra Europa å strømme inn til Santos. Det hadde lenge pågått arbeider i havnen. Gamle, utslitte kaier ble fjernet for å gi plass til nye, og mudringsarbeidene i havnebassenget var omfattende. Lossing av utenrikslast var anvist til en privateid pir,

AV KARI B. BENEDICTOW,
ARKIVAR, RIKSARKIVET

Barken Atalanta av Farsund. Til tross for problemer med fraktoppgjør og lossing i Santos i januar 1892, kom skuta tilbake til byen med ny last noen måneder seinere. Ukjent fotograf. Bildet er gjengitt fra *Farsunds sjøfarts historie*, Farsund 1967.

den såkalte jernbanepiren, med plass til maksimalt åtte skip, og en liten kai ved tollboden. Annen lossing og lasting foregikk ved trepirer som stakk ut i mudderet. Eierne av jernbanekaien prioriterte lossing av last til eget selskap, og det var derfor vanskelig å komme til for andre. Da det ble innført to måneder karantene på grunn av den dårlige sunnhetstilstanden, stanset all lossing opp. Tollklarering av varer viste seg også å bli en flaskehals. Store varepartier hopet seg opp både i tollboden og på kaiområdet. Dersom tollklareringen lyktes, ventet nye hindre. Mangel på transportmidler og mannskaper gjorde det umulig å få fraktet varene videre til bestemmelsesstedet. Havnen og nærmeste omland var kriseområde med fjell av varer under åpen himmel og mangel på lektere, kaier, vogner, kjøretøyer og jernbanevogner. Allerede tidlig i mai 1890 lå det over 100 skip på vent på redene.

Mange skip ble liggende i dager, uker og måneder, ja til og med år, før de fikk tårn ved kai. Overliggedagene medførte store økonomiske problemer både for rederi, mannskap og skip. Skipsførere benyttet ventetiden med å forsøke å bli kvitt lasten og få fraktoppgjør. Men også befraktere var i vanskelig-

heter. Mange firmaer var gått fallitt før de rakk å motta bestilte varer. Liggedagspenger representerte et særskilt problem. Utbetalinger ble vegret under henvisning til force majeure. Imens lå skip på redene og ble gjennomhullet av mark. Noen sank til bunns og fikk sin våte grav i Santos Bay.

Aller verst var at de lange oppholdene i havn fikk uante og meget dramatiske følger for skipsmannskapene. Jo lenger tid i havn, jo mer sykdomssmitte ble sjøfolkene utsatt for. Og de ble alvorlig syke. Mann etter mann ble revet bort, noen samme dag, andre neste dag eller dagen deretter igjen. Skipsførerne hadde god grunn til alvorlig uro for sine mannskaper. Uten sjømenn kunne heller ikke skutene kaste loss. Det første sjøfolkene speidet etter ved ankomst i havn, var flagget på fortoppene av skutene, tegnet på smittsom sykdom om bord. Når flagget var heist halvt under gaffelen, betød det noens død og begravelse. Feberen, som sykdommen ble kalt, kom noen ganger raskt om bord. Andre observerte at det gjerne tok en måneds tid før den meldte seg. Sykdomsforløpet ble opplevd som uhyre dramatisk og uvanlig smertefullt. Sjøfolk erfarte at sykdommen begynte med sterk hodepine, høy feber og ryggmerter. Andre symptomer var forstoppelse og ulidelige smerter i tykkleggen. Så stoppet urinen opp og det kom blodforgiftning. Kraftig oppkast av sort blod fulgte før døden inntraff. Også de døde var preget av sykdommens stempel og forvandlet til det ugjenkjennelige. Det fortelles at veien fra syk til død kunne gå på to til fire dager. Tallet på døde var uhyggelig høyt. Men det var også mange av de syke som på mirakuløst vis greide å lure døden. Under rekonvalesensen var de "gule som citron", og seinere visstnok merket for livet.

Tvilsom sykehusstandard

Ifølge brasilianske aviser var det i januar 1892 omtrent 600 febersyke personer som ble pleiet i hospitaler eller private hus i Santos. Sykehuset Santa Casa da Misericordia, som mottok mange nord-

menn, hadde et belegg på 160 pasienter. Der døde det daglig 60 personer i gjennomsnitt. Etter hvert som gulfeberen grep om seg, ble det kritisk mangel på både sykehussenger og pleiepersonale, og det ble klaget over dårlig og skjodesløs behandling av syke og døde.

Noen sjøfolk ble liggende syke om bord, mens andre ble hentet med doktorbåt til sykehus i land. Overlevende ga dramatiske beretninger bl.a. fra sykehuset Santa Casa da Misericordia. En sjømann ble rodd i land til hospitalet etter å ha blitt syk. Der måtte han sitte og vente i to timer på en ledig seng fordi et lik måtte bringes ut før han kunne få plass. "I den annen seng lå en italiensk styrmann som talte vilt og skrek, sprang til døren og vilde ut, men døren var låst. Han kom i seng igjen og døde straks etter. Etterpå kom det to slusket utseende brasilianere inn med en bære. De klædde på den døde alle hans klær og bar ham ut. Det var et så uhyggelig syn at jeg tenkte at her må du ikke dø." Sjømannen forteller videre: "Da jeg blev bedre og kunde være oppe, tok jeg små turer ut på gangen. Men hvilket syn møtte meg her! Døde og døende satt på stolene rundt omkring, mens man fra sykerummene hørte de forferdeligste skrik fra dem som kjempet med døden. Jeg blev svimmel og kom meg hurtigst mulig inn igjen".

Andre fortalte at døde ble båret ut natt og dag, omtrent hver halve time. Likhuset lå innenfor gitterporten til hospitalhaven, og vinduer og dører stod åpne. "Likene av dem som var død om kvelden og natten, ble bragt dit. Det var et gruffullt syn når jeg om morgenen kom for å se om noen av våre var der. Katafalken midt i rommet og hele stengulvet var fullt av lik, alle opphovnet, sorte og blåflekke i ansiktet, på hender og føtter. Det var vanskelig å kjenne sine egne igjen."

Ifølge vitner skjedde det også at personer som fortsatt var i live, ble brakt til likhuset. "En norsk

tømmermann blev om formiddagen av sin kaptein brakt til hospitalet, og da kapteinen om eftermiddagen kom dit, svarte man ham at tømmermannen var død og brakt inn i likhuset. Da ingen hadde adgang til huset uten hospitalets folk, tiltvang kapteinen sig adgang, og da han hadde ropt flere ganger på tømmermannen, fikk kapteinen svar igjen. Mannen stod det over og kom senere om bord i sitt fartøy, blev det fortalt".

Den gule feber rammet hardt og brutalt. Hele skipsmannskaper ble revet bort på kort tid. Høsten

Generalkonsul Jens Martin Bolstads liste over sjøfolk, påmønstrert norske skip, som døde i Santos. Listen er datert 19.01.1892 og inneholder 141 navn med opplysninger om avdødes hjemsted, stilling om bord, navn på skipet og dødsdato. Original i Riksarkivet (Indredepartementet, Handels- og konsulatkontoret, Ee-1).

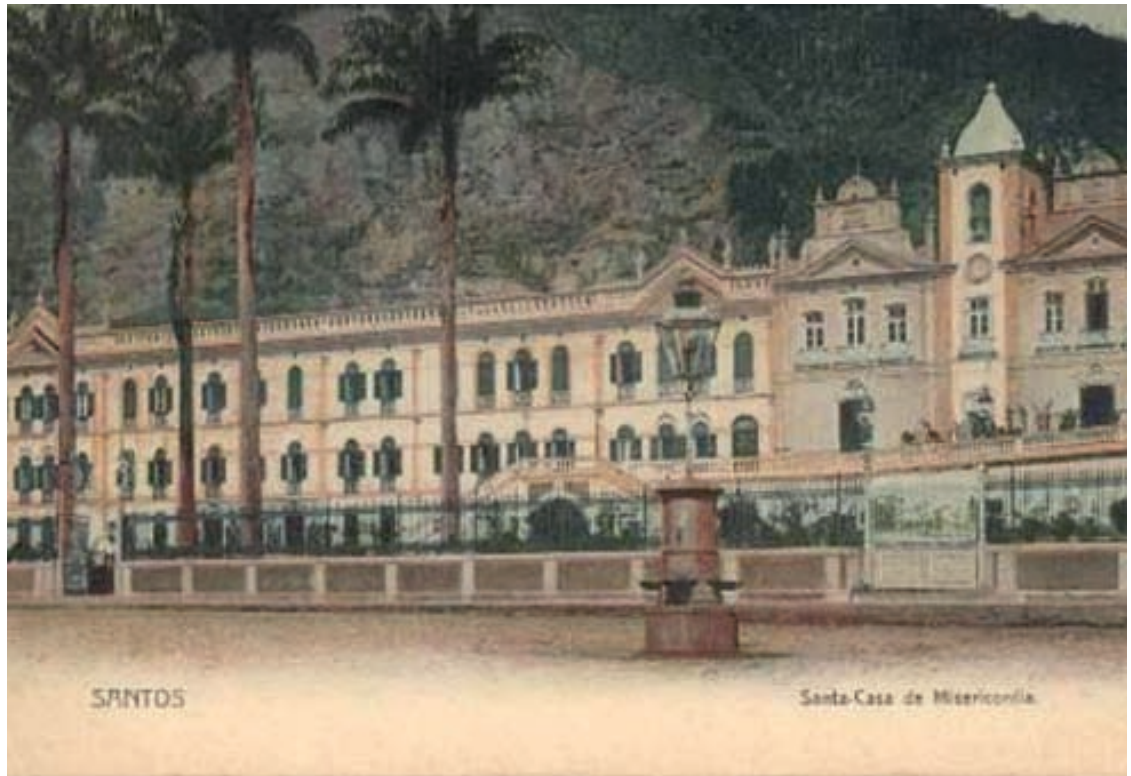
Bolstads Rapport
Bilag 74

Dødslisten.
Fortegnelse over Sjømands paa norske Skibe døde i Santos i 1891 efter Oplysninge fra Viceskonsulatet.

1776
1892 G.

Nr.	Navn	Hjemsted	Stilling	Skip	Dødsdato
1.	Peter Anton Fjodor Sjögren	Wallalena Got land.	Mastros.	Guarvos (N.) of Christiania Kap. Christen	15 April 1891.
2.	Carl Rank- ström	Hallingbær, Kalmück	Mastros.	Tobacco (N.) of Christiania	6 Juli 1891. (L.) ad Ulyckslyst)
3.	Carl Nilsson	Gildebrog	Mastros.	Mosa. (N.) of Kap. Sjögren	20 Aug. 1891. (L.) ad Ulyckslyst)
4.	Abraham Fal- torsson	Sandviken	Kaptein.	Albion (N.) of Drammen	11 Mars 1891.
5.	Harry Abra- hamson	Drammen	Hj. kaptein	Albion (N.) of Drammen	10 April 1891.
6.	Christian Mor- tens Thorsen	Drammen	Totale Sjögren	Albion (N.) of Drammen	17 Mars 1891.
7.	Mikael Hansen	Drammen	Seilmager	Albion (N.) of Drammen	21 Mars 1891.
8.	Lars Vilhel- m Sjögren	Kaldhansen	Mastros.	Classem. (N.) of Drammen Kap. Sjögren	3 April 1891.
9.	J. Tjørgensen	Stavanger.	Kaptein	Albion (N.) of Stavanger	25 April 1891.
10.	Andreas Am- undsen Røtten	Nes. Romsige	Kaptein	Schweigenst of Christiania	29 April 1891.
11.	Hans Anders Falken	Arendal.	Totale Sjögren	Vasco de Gama of Christiania Kap. Sjögren	11 Mars 1891.
12.	S. A. Mathsen	Fardund.	Kaptein.	Lindbergs (N.) of Drammen	16 Mars 1891.
13.	Wille M. Peter- sen	Arendal.	Sjögren.	August Smith of Drammen Kap. Christen	5 April 1891. (Mars)
14.	Herman Erik sen	Bergen	Mastros.	Guata Helms of Christiania Kap. Christen	3 Juni 1891.
15.	Severin Erik sen	Lillesand	Mastros	Guata Helms of Christiania	7 Mars 1891.
16.	Ole Enevold Thorsen	Fardund.	Tømmermann	Frosted (N.) of Christiania Kap. Christen	6 Juni 1891.
17.	Oskar Math- sen	Kristiansand	Mastros.	Juno (N.) of Christiania Kap. Christen	8 Juni 1891.

Santa Casa da Misericordia, Brasils eldste hospital. Norske sjøfolk ble ofte innlagt på dette sykehuset under epidemiene i årene 1890 til 1893. Ukjent fotograf fra 1912. Original på www.novomilenio.inf.br/santos/fotos007htm.

1892 var særlig ille. I løpet av november og desember døde åtte av besetningen på barken Franklin, seks fra barken August Tellefsen, seks fra barken Sophie og seks fra barken Africa. Barken Alert mistet fem mann på ti dager. Mange flere kunne nevnes. Sjøfolkene kom ofte fra samme sted i Norge og kunne også være i nær familie eller venner. Noen av dem seilte på samme skip, andre var påmønstret forskjellige fartøyer. De to dramatiske høstmånedene i 1891 døde det bl.a. fem sjømenn fra Tvedestrand, seks fra Arendal, fire fra Grimstad og fire fra Stavanger. Disse byene var hjemstavn for flere av seilskutene og hadde også tidligere på året mistet både menn og skip.

Det finnes ikke sikre opplysninger om antallet døde fra norske skip under gulfebepidemiene i Brasil i årene 1890–1893. En liste fra januar 1892 navngir 141 døde sjøfolk i Santos i perioden 16.

mars 1891–21. januar 1892. Alle var påmønstret norske seilskuter. Tallene samsvarer i hovedtrekk med opplysninger i en rapport fra sykehuset Santa Casa da Misericordia. Der var det i perioden 1.3.1891 – 31.12.1891 innlagt 340 sjøfolk fra norske skip. 146 av dem døde. Men sjøfolk døde også om bord mens skipet lå i havn, i land, på rømmen, på sykehus eller om bord når skipet endelig hadde lettet anker. Norske sjøfolk kunne også være påmønstret utenlandske skip. Enkelte beregninger antyder mer enn 300 døde norske sjøfolk i løpet av de tre feberårene i Brasil, men dette er tall som ikke er bekreftet.

Kampen mot gulfeberen

Årsaken til gulfeberen var ukjent, og man visste heller ikke hvordan sykdommen spredte seg. Forebyggende tiltak og effektive behandlingsmetoder manglet. Tidens sykdomsforståelse var

fortsatt preget av forestillingen om at sykdommer og spredningen av dem var forårsaket av dårlig luft. Men fra midten av 1800-tallet begynte bakteriologisk kunnskap å vinne terreng. Man forsto etterhvert at sykdom var forårsaket av mikroorganismer og kunne spres på mange måter.

Samtidige beretninger fra sjøfolkene sier lite om behandling av gulfeberen, og fra sykehushold ble det framholdt at legemidlene var enkle og sparsomme. Det dreiet seg fremfor alt om å gi pasientene omhyggelig pleie. Amerikansk olje var blant de enkle legemidlene. En tidligere pasient på sykehus fortalte at han måtte tømme en tekopp med amerikansk olje til bunns, og at dette ble hans redning. Den gode sykepleie led under mangel på pleiere. De få som hadde vært, var gått trett, og det var vanskelig å skaffe nye, selv mot høy betaling. Ingen ville være i Santos under epidemien.

Det fantes tilbud om vaksine mot gulfeber. Men norske sjøfolk ble frarådet å la seg vaksinere fordi skeptiske fagfolk mente at vaksineringen var like så risikabel som sykdommen selv. Smitteverntiltakene dreiet seg først og fremst om renhold og desinfeksjon. Den tette koblingen mellom illeluktede luft og farlig luft gjorde det nærliggende å fokusere på sanitære forhold. Etter et besøk i Santos uttalte generalkonsulen ”at mellom jernbanelipen og torvet trosset smusset på stranden enhver beskrivelse. [...] Avfall lå og råtnet i solen, og stanken var ubeskrivelig. All slags avfall fra husene var i generasjoner kastet ut her, og all denne råttenskap synes å forsterke sykdomsspirer. Det har hendt flere ganger at folk er blitt syke på skib som bare har ligget en natt ved jernbanelipen. Det har imidlertid også hendt at skib som har ligget i frisk bris på barren, og hvis mannskap ikke har vært i land, har fått feberen.” Han legger til at ”dette kan kanskje tyde på at sykdomsspirene er båret ut av vinden”. Det ble rettet særlig opp-

merksomhet mot mudringsarbeidene i havnen og desinfeksjon av kaiområdene ble anbefalt. Formannen i rådet for Santos mente at epidemien heller skyldtes solvarmen enn mudringen, og at smittestoffet lå i luften.

Skutene ble nøye passet på. Det ble utført grundig renhold av skipsrom og utstyr, gjerne med bruk av desinfeksjonsmidler som karbolvann. Under skipsarbeid ute ble det benyttet solseil som beskyttelse. Tiltak som kunne styrke den enkeltes motstandskraft, ble vektlagt. I tillegg til daglige doser kinin ble det advart mot uforsiktig adferd, bruk av sterk drikke og mangel på etterlevelse av diettforskrifter.

Teorien om insektbasert smitteoverføring av gulfeber ble lansert i 1886, men sykdommens gåte ble endelig løst først i 1901. Det var da gått mindre enn 10 år siden katastrofen i Brasil. Gulfeber er en smittsom sykdom som forekommer i tropisk Afrika og Amerika. Den er sjelden utenfor disse strøkene. Sykdommen fremkalles av et virus som overføres av mygg, oftest gulfebermyggen, *aedes aegypti*. Hovedsymptomene er høy feber, gulsott, oppkast og blødninger. Dødeligheten er høy, opptil 10 % av diagnostiserte tilfeller. Effektive behandlingsmidler eller metoder er fortsatt ikke kjent. Vaksine, myggnetting og myggmidler er viktige hjelpemidler i kampen mot sykdommen.

Kilder i Riksarkivet

Indredepartementet, Handels- og konsulatkontoret
Diverse aviser og sirkulærer

Litteratur

Isachsen, Gunnar: *Norsk skibsfart på Brasil i feberårene 1891–1893*, Oslo 1937

Lepraforskning i Etiopia

I 1970 ble Armauer Hansen Research Institute (AHRI) opprettet i Addis Abeba for å lede kampen mot spedalskhet. Norske Redd Barna og svenske Rädda Barnen var viktige bidragsytere i mange år. Viktig dokumentasjon om instituttets første år finnes i Riksarkivet.

AV PER KRISTIAN OTTERS LAND, ARKIVAR, RIKSARKIVET

Navnet på instituttet er etter den norske legen og patologen Gerhard Henrik Armauer Hansen, som observerte leprabasillene i mikroskop allerede 28. februar 1873, og beskrev sykdommen spedalskhet. Han regnes som en av grunnleggerne av den

moderne epidemiologi. Armauer Hansen vant stor anerkjennelse i stillingen som nasjonal spedalsklege, og som ansvarlig for at vi fikk et vern mot smitte gjennom lepraloven, regnes han som en vesentlig bidragsyter til den sterke nedgangen i antall spedalske i Norge. Arbeidet til Armauer Hansen har dannet bakteppet for nye forskningsmiljøer i Norge, og da AHRI ble opprettet, fikk Universitetet i Bergen det overordnede ansvar for det vitenskaplige arbeidet ved instituttet i Addis Abeba.

En drivende kraft bak etableringen av AHRI var den norske legen Morten Harboe. Han var leder for

Keiser Haile Selassie I av Etiopia åpner Armauer Hansen Research Institute (AHRI) den 20. mars 1970. Til venstre Onni Niskanen, første direktør for ALERT. Til høyre Morten Harboe, første direktør for AHRI.

Ukjent fotograf. Kopi i Riksarkivet (PA-1373/E/L0001/0001). Bildet er benyttet med tillatelse fra Redd Barna.

instituttet i etableringsåret, og senere satt han i styret i en årrekke. Harboe ble senere professor i immunologi ved UiO, dekanus ved Det medisinske fakultet, og fra 1983 ble han sjef for Institutt for generell og revmatisk immunologi på Rikshospitalet.

Etableringen av AHRI må også sees i sammenheng med en annen institusjon. På samme sted på samme tid ble det etablert poliklinikk og behandlingssenter for leprapasienter. Et nært samarbeid mellom All-Africa Leprosy and Rehabilitation Centre (ALERT) og AHRI gjorde at forskningsresultater raskt kom til nytte i praktisk medisin.

Da Redd Barna etablerte sitt hjelpearbeid, var det allerede lange tradisjoner for norsk bistand til Etiopia. Helt fra 1948 hadde norske misjonsorganisasjoner vært engasjert med drift av skoler og sykehus. I samarbeid med etiopiske myndigheter bidro etter hvert også den norske stat og norsk industri på flere områder. Da keiseren åpnet instituttet i Addis Abeba for 40 år siden, var forholdene relativt stabile i det afrikanske landet. Men på 1970-tallet ble Etiopia gjenstand for dramatiske interne stridigheter og omveltninger som bidro til å gjøre arbeidsforholdene vanskelige for AHRI. I 1974 ble keiser Haile Selassie I styrtet av den marxist-leninistiske juntaen, som med støtte fra Sovjetunionen og Cuba gjorde Etiopia til sosialistisk republikk. Etter etableringen av AHRI har landet vært preget av sult, nød, indre strid og krigshandlinger mot nabostatene Eritrea og Somalia. Morten Harboe uttrykte bekymring for driften ved ALERT og AHRI i et brev fra 1977. Han mente imidlertid at hvis institusjonene ble tvunget til å legge ned virksomheten i Addis Abeba, så hadde institusjonene en så viktig funksjon at man måtte gå inn for nyetableringer andre steder i Afrika. Det ble ingen flytting, og driften ved AHRI og ALERT har blitt opprettholdt i Etiopia gjennom alle de vanskelige årene.

I 1992 opphørte den økonomiske støtten fra initiativtakerne Redd Barna og Rådna Barnen, mens

Abuba ble funnet i jungelen i Etiopia, hardt angrepet av lepra. Den lille jenta fikk hjelp ved AHRI/ALERT, og etter ett år hadde sulfattabletter drevet sykdommen tilbake. Bildene viser Abuba før og etter behandlingen. Bildene ble benyttet av Redd Barna i en kampanje i 1973, der organisasjonen oppfordret til pengegaver med teksten "Du redder et barn fra spedalskhet med 30 kr."

Ukjent fotograf. Kopi i Riksarkivet (PA-1373/X/L0001/0001). Bildet er benyttet med tillatelse fra Redd Barna.

Norad og Sida bidro med mer bistand til driften. Universitetet i Bergen er fortsatt involvert i forskningen ved instituttet. Den enestående virksomheten AHRI har utøvd overfor leprapasienter i Afrika gjennom 40 år, har etter hvert også inkludert viktige funksjoner i arbeidet mot tuberkulose og AIDS.

Denne beretningen om Armauer Hansen Research Institute er basert på arkivmateriale som Morten Harboe avleverte til Riksarkivet i 2005. Arkivet inneholder sentrale styringsdokumenter fra hans periode som leder og styremedlem ved instituttet, men også mye korrespondanse og trykksaker.

Rostockerøl og luksus i tollregnskapene

Kristian 4. var ventet til herredagen og adelsmøtet i Kristiania i juli 1646. Et kongebesøk ville med sikkerhet medføre storslagne festligheter og mange anledninger til å vise seg fram. Fru Sophie Brockenhuus til Elingård i Onsøy forberedte seg godt til den ca. to uker lange begivenheten. Hun fikk forhåndsbestilt et parti på 12 tønner rostockerøl til herredagen.

AV TOR WEIDLING, FØRSTEARKIVAR, RIKSARKIVET

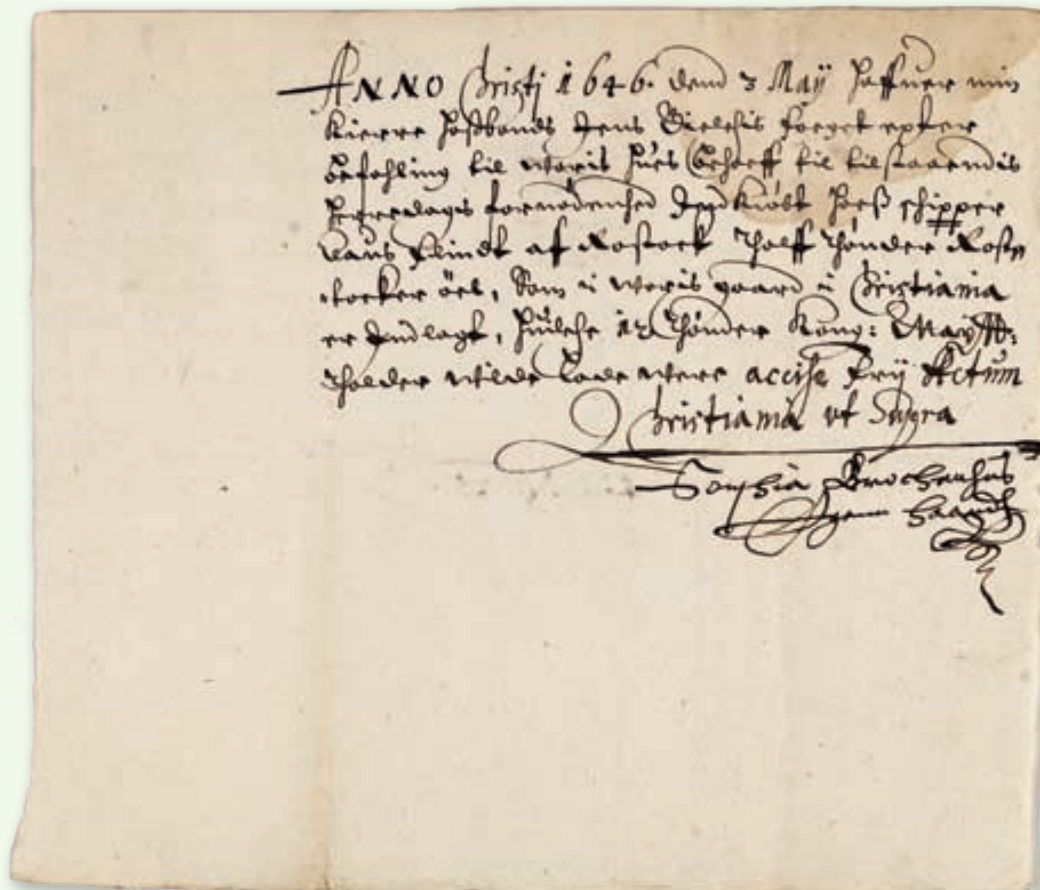
Som adelig hadde Sophie Brockenhuus rett til å importere øl og vin tollfritt så lenge det var til eget husbehov. Tollregnskapene fra første del av 1600-tallet gir en god del opplysninger om adelens import av slike varer. I selve hovedregnskapet ble varepartiene ført inn med en forklaring om at det ikke skulle beregnes toll. Som dokumentasjon ble det ofte vist til kvitteringer som importørene hadde gitt, og som hadde blitt lagt ved regnskapet.

I mange tilfeller er også kvitteringene bevart. Noe av de aktuelle tollregnskapene inngår som en del av seriene med lensregnskaper i arkivet etter Rentekammeret, andre i seriene med tollregnskaper i arkivet etter Generaltollkammeret. Ved å studere regnskaper og kvitteringer kan man få et konkret inntrykk av adelens import og forbruk av utenlandsk øl – mest rostockerøl – og vin.

Noen og enhver kan føle seg fristet til å kommentere fru Sophie Brockenhuus' ølhandel. Noen vil

kanskje reagere over alkoholforbruket, andre over hva dette må ha kostet. Atter andre vil kanskje se andre sider ved saken. Rostockerøl var et populært drikke. Det var sterkere enn vanlig norsk øl og var regnet for å ha bedre smak. Men det var også dyrere enn norsk øl.

Sophie Brockenhuus var langt fra den eneste store ølimportøren i sin tid. En betydelig importør helt på begynnelsen av 1600-tallet var den norske kansleren Anders Green. I de fire årene 1608–1610 og 1613 importerte han sammenlagt 57 tønner med rostockerøl over havna i Oslo. Antagelig var hver tønne på ca. 115 liter. Det vil si at kansleren forbrukte mer enn 1 600 liter importøl i året. Anders Green må tross alt ha vært en relativt edruelig eller økonomisk forsiktig person, i hvert fall hvis vi sammenligner med Peder Iversen til Fritzøe. Vi kan dokumentere at han i 1610 importerte 12 tønner over havna i Oslo og 65 tønner over havna i

Sophie Brockenhuus' kvittering for innførsel av øl fra Rostock. Original i Riksarkivet (Generaltollkammeret, Tollregnskaper – Kristiania pk. 1A).

Tønsberg. Etter sigende var alt til eget bruk. Man skulle tro at han også må ha importert noe over havna i Larvik, som lå rett ved Fritzøe. Men tollinntektene av Larvik hadde samme Peder Iversen i forlening, så de ble det ikke ført regnskaper over.

Reglene foreskrev altså at det tollfrie ølet skulle brukes av importøren selv og hans hushold. Det betyr ikke at adelsmennene og adelsfruene satt og drakk importøl dag ut og dag inn, eller at de personlig konsumerte alt de importerte. Medlemmene av de adelige familiene kunne nok finne på å drikke importøl på en hverdag – eller kanskje heller i helgene. Men det var vanlig selv i de rikeste familier at man levde ganske måteholdent til daglig. Så slo man heller skikkelig på stortromma ved selska-

per og andre offentlige anledninger. Og husholdsbegrepet må ha omfattet mer enn bare den adelige familien. Fogder, skrivere og andre ansatte i godsbestyrelsen kan ha blitt inkludert i husholdsbegrepet og fått sin andel av importølet. Og selvsagt ble det man spanderte på gjester ansett for å være en del av husholdets forbruk.

Ølkjøpet fra 1646 kan sees som en del av et mye større fenomen – som en liten del av luksusforbruket som preget adelskulturen på deler av 1500- og 1600-tallet. Betydningen av å vise et storslått og prangende forbruk var trolig på sitt høyeste rundt midten av 1600-tallet. For samfunnstoppene var luksusforbruk nødvendig for ikke å bringe skam over seg selv og familien, og for å opprettholde en

høy posisjon. Forbruket skilte mellom høy og lav i samfunnet. Det var mange gjenstander og handlinger som kunne anvendes til framvisning av luksusforbruk, slik som bygging av herregårder, bruk av eksklusive klær og det å holde praktfulle selskaper. Rikdom og status kunne også uttrykkes gjennom hva man drakk.

Et prangende luksusforbruk hadde selvsagt bare sin berettigelse når det kunne stilles til skue for et publikum, for eksempel i forbindelse med fester og høytidsdager. Da kunne gjestelista omfatte personer langt utenfor rekkene av adelige og personlige bekjente. Et eksempel på dette er selskapet som Peder Iversen holdt på Fritzøe da sønnen Iver ble døpt i 1593. Ved siden av en lang rekke adelsmenn med fruer og barn var et stort antall geistlige og verdslige personer til stede. På salen var både biskopen i Oslo og minst åtte prester fra Tønsberg og områdene rundt til stede sammen med de adelige. Også rektor ved katedralskolen i Oslo, lagmennene i Oslo og Tønsberg, byfogden i Tønsberg og rådmenn fra Oslo var her. I borgerstuene satt den gemene mann. En del av gjestene var slektninger, venner og bekjente. Men selskapet hadde et tydelig preg av å være en mønstring av samfunnselitene i Oslofjord-området. Her var makten og rikdommen samlet. Ved slike anledninger kunne det nok gå med store mengder av rostockerøl som svalket tørste struper, men som samtidig var med på å befeste samfunnhierarkiet og adelens posisjon på toppen av pyramiden.

Den adelige kulturen, elitekulturen, ble kommentert i sin samtid, både av adelige og ikke-adelige kommentatorer. Noen forsvarte fenomenet, men mange tok avstand fra luksusforbruket og adelens levesett.

En sterkt kritisk kommentator var forfatteren av "Den norske so". Det er gjettet på at verket kan være skrevet i 1584 av Sabinius, en sønn av reformatoren

Melanchton. Sabinius ble senere henrettet i København fordi han hadde sendt kongen et fornærmelig skrift om adelen.

Uansett hvem forfatteren er, så går han til saftige angrep på adelen og andre elitegrupper. Elitene blir sammenlignet med ulike dyr, og som oftest med hønsefugler. Høyadelen omtales som de store spanske eller velske haner. Det er de som har en smukk kam, smukke sorte skinnende fjær, strekker halsen i været, har et stort svelg og en grov stemme, løfter føttene opp og har en prektig sang. De bærer gullkjeder, smukke hatter, staselige bløte klær av fløyel og silke. Lavadelen er de små sorte haner som vil etterape de store med å bære silke og fløyel, i å fråse, drikke og hore, og som pantsetter sitt credo inn til de til slutt blir tvunget til å be sitt *pater noster*.

Oversikt over adelige som importerte øl til Oslo i 1616 og 1617.

Original i Riksarkivet (Rentekammeret, Lensregnskaper, Akershus len, pk. 38.7).

Kristiania og de 43 spørsmål

Kristiania var det beste stedet hvis man skulle kjøpe seg en hest, og byens marked var stedet hvis man ville pådra seg farlige sykdommer. Dette er blant de opplysningene om hovedstaden man kan finne i svarene på kanselliets 43 spørsmål i 1743. De finnes ikke i svarene fra byens egne myndigheter, men i svarene fra myndigheter ellers på Østlandet.

AV KNUT SPRAUTEN, DIREKTØR, NORSK LOKALHISTORISK INSTITUTT

24. november 1745 la de fire medlemmene av magistraten i Kristiania siste hånd på et brev til sin øverste sjef i Norge, stiftamtmanden i Akershus, den høyedle og velbårne generalmajor Fredrik Otto von Rappe. Brevskriverne var ikke særlig høye i hatten, for de hadde somlet fælt med å sende inn svar på 43 konkrete spørsmål om forholdene i sin egen by. Pålegget om å svare kom opprinnelig fra Danske Kanselli i København og gikk mer enn 2 ½ år tilbake i tid. Selv hadde von Rappe allerede i mars 1744 levert sitt store og omfattende svar, 111 sider, for hele stiftet, dvs. det meste av Østlandsregionen. Stiftamtmanden og hans skrivere var blitt ferdige lenge før de hadde sett hva underordnede embetsmenn hadde skrevet om sine embetsområder. Rappe var selvsagt svært irritert over deres sommel.

Svaret fra Kristiania utgjør knappe tre sider i kildeutgaven *Norge i 1743*, og en del av plassen brukes

til unnskyldninger: De skulle for lenge siden ha sendt svar, sa medlemmene av magistraten, dersom de bare hadde visst om pålitelige og bemerkelsesverdige forhold som kunne ha fortjent å bli skrevet om byens historie. Men flere av de undertegnede var fremmede på stedet, og de visste ikke om ”noget betydelig herom [...]”

Hele 27 av de 43 spørsmålene mener magistraten de ikke kan svare på, og de gjør det lett vint for seg å svare særdeles kort på fem av spørsmålene.

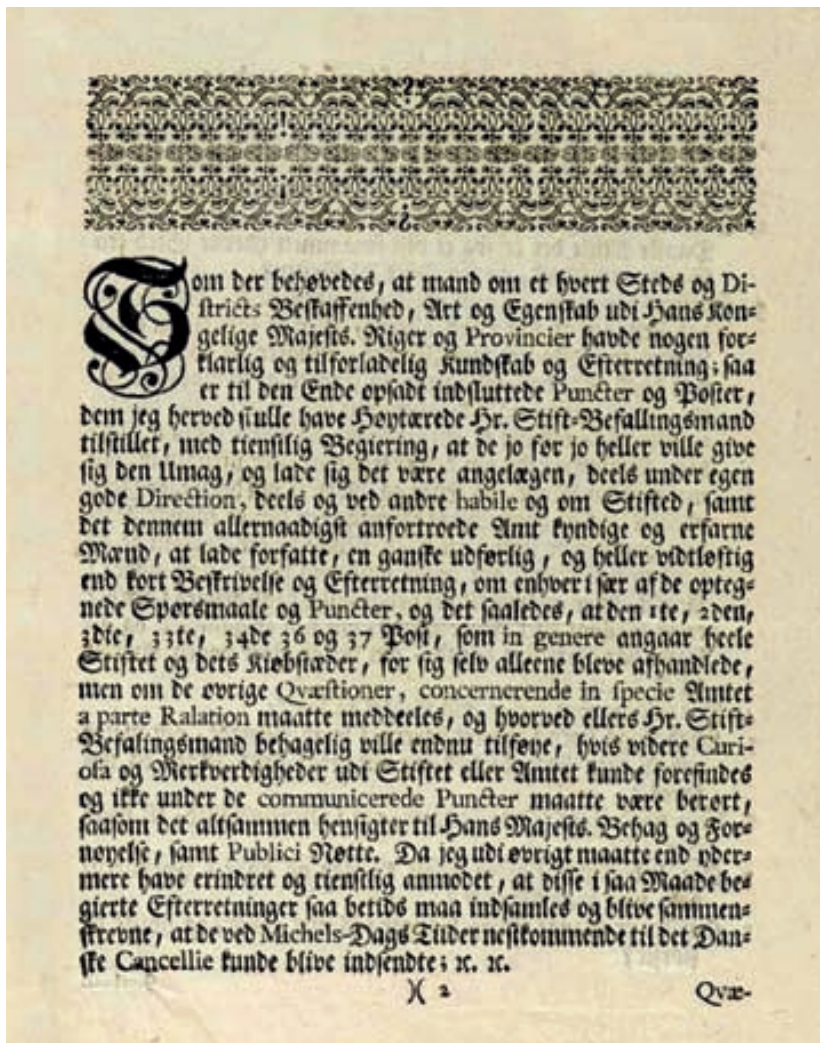
La oss høre litt om hva de skriver:

Nr 13: Nei, i Kristiania finnes det ingen andre slags krøtter eller tamme dyr enn de som finnes på andre steder.

Nr 33: Vi vet ikke annet å si om Akershus slott enn det som er anført i historiebøkene.

Nr 42 og 43: Når det gjelder dialektuttrykk, talemåter og spesielle navn, sier magistraten ganske enkelt: I Kristiania kan det ikke høres noen sjeldne

Artikkelen er basert på foredraget *Kristiania 1743*, holdt under Arkivdagen, Riksarkivet 14.11.2009.

- Forstedene i Kristiania omtales kort. Det sies at Akershus slott regnes som sentrum for Norge, og at avstanden til de milepælene som finnes på landet, måles herfra. Denne ordningen må ha bidratt til å understreke Kristianias rolle som sentralsted for Norge og gjort sitt til å skape egen byidentitet hos innbyggerne – som innvånere i landets sentrale by.
- Klimaet beskrives slik: Om vinteren er det sterk frost, noe som ofte fører til at frukttrær og andre hagevekster fryser bort. Våren kommer seint, og er kort, men varmen i lufta kommer raskt, og fører til at grøden produseres raskere enn i Danmark.
- Magistraten hadde forhørt seg hos en medisinsk ekspert om hva slags sykdommer folk ble rammet av. Han nevnte syfilis, lungesykdommer og ulike infeksjoner, og mente at det var uheldig at bøndene ikke hadde god nok kjennskap til de mange urtene som finnes ute i naturen og har god virkning mot sykdommer.
- Magistraten mente at folk i byen hovedsakelig levde av handel og skipsfart, og anslo at innbyggertallet lå mellom 5 og 6 000 – når barn og tjenestefolk ble regnet med. Kirkebøkene viste at 1742 var et kriseår for Kristiania. 425 døde mens det bare ble født 122. Det tilsvarer omtrent 350 døde pr. 100 fødte. Året etter var forholdstallet sunket til 118 og i 1744 til 90. Krisen var med andre ord over.
- Akerselva rant ut i sjøen i byens havn i Bjørvika, og dannet et viktig skille ved at den delte byen i to rettslige og administrative områder, på den ene siden kjøpstaden Kristiania og på den annen Aker. Ved elva fantes det sager som skar furu- og granbord som ble eksportert til England, Holland og Frankrike. Her lå det også en begynnende industri: en oljemølle, et såpesyderi, to papirmøller, en kobberhammermølle, to fellberederstampemøller og fem kornmøller.
- I fjellet Ekeberg fantes det to utspring med kildevann, ett ved Oslo hospital og ett 10–15 meter

Innledningen til lista med de 43 spørsmål som Danske kanselli sendte til alle rikets embetsmenn i 1743. Original i Riksarkivet (Grensearkivet pk. 19).

ord og talemåter, og det finnes ingen spesielle navn som er verdt å registrere.

Magistratens "verd å vite"

Hva forteller så de resterende 11 svarene om hva "byrådsmedlemmene" syntes det var verdt å vite om Kristiania omkring midten av 1740-tallet?

- I sjøen ved byen kunne man blant annet fange hummer, fiske makrell, småsild, ansjoser, sei, hvitling, flyndre, ål, laks og ørret. Men bare til innenlands forbruk.

fra sjøkanten ved Gamlebyen. Det ene ble kalt Kongskilden fordi den lå ved Kongshavn.

- Det fantes også et annet industriltak som magistraten syntes det var verdt å nevne. Ved Ekeberg var det for 8 år siden opprettet et alunverk, og her ble det fabrikkert alun og brunrødt, som blant annet ble brukt til garving og farging av tøy. Men i 1745 hadde verket ikke vært i drift på to år fordi det ikke gav overskudd.
- Magistraten mente at havna ved Kristiania måtte anses som sikker og trygg, men at man stadig måtte drive mudring for å fjerne all sagflis som drev ned Akerselva.
- I alt fantes det ni offentlige bygninger i byen, konstaterte magistraten. Det var rådhuset, Vår Frelsers kirke, katedralskolen, fire fattighus, Oslo hospital og tukthuset. Med unntak for katedralskolen og rådhuset lå alle disse bygningene utenfor det egentlige byterritoriet.

Stiftamtmanden utdyper

I stiftamtmand Rappes beretning om Akershus stift er det gitt god plass til omtale av Kristiania. Han beskriver Akershus slott og festning, og nøyer seg ikke med å vise til historiebøkene og til direktørene for ulike institusjoner, slik som magistraten gjorde. Han nevner de forfalne bygningene her, at slottskirken var bygd opp på nytt for få år siden, og at det over kirkerommet fantes værelser der Overhoffretten ble holdt. Det var den høyeste rettsinstans for Norge på den tiden. Her fantes det også værelser der det norske arkiv, som senere skulle bli en sentral del av Riksarkivet, ble bevart, og rom og kjellere der skatteinntektene til de militære kasser ble bevart.

Også magistratens eget hus, rådhuset, er mer detaljert omtalt i Rappes beretning. Han nevner at det var rettsmøter her, og at byens tolv menn, ”de eligerte”, hadde en sal til disposisjon. Dette var et utvalg som uttalte seg på borgerskapets vegne i viktige saker. Og denne gruppen var fra 1740-tallet

av i ferd med å øke sin innflytelse på bekostning av de kongelige embetsmenn som utgjorde byens magistrat. Derfor er det interessant at magistraten glemte å nevne denne gruppen i sitt svarbrev. Men Rappe har også flere opplysninger på lur. Vi får vite at byens vaktstyrke og brannmester bodde i rådstua, og at det fantes ”arrestkamre” og kjellere for arrestantene. Rappe omtaler Oslo hospital og dets kirke, og vi får lese om det forholdsvis nyopprettede tukthuset i Kristiania. Han nevner også de mange kalkbrenneriene i Asker, som ikke bare forsynte Kristiania med kalk, men eksporterte kalk fra tollstedet Slepanden med svenske og danske båter. Stiftamtmanden forteller at det var også tillatt å utskipe trelast fra det lille ladestedet Vækerø, som lå omtrent en halv mil fra byen.

Byen i andres streiflys

For å få et mer helhetlig bilde av Kristianas funksjon og plass i Norge ut fra spørreundersøkelsen fra 1743 kan en ikke nøye seg med å gå gjennom de svarene som eksplisitt skulle gjelde byen. En må også studere svarene fra det næreste opplandet og andre deler av Norge.

I sitt svar fra Aker og Follo får slottsfogd Jakob Tobiesen fram hvordan handelen med salt kunne gi gode inntekter til handelsmenn i Kristiania. De som bodde ved sjøkanten i Follo, hadde lenge framstilt salt ved å koke sjøvann. Men da Kristianas handel på Spania og Frankrike begynte å blomstre, tok det slutt. Saltkokingen var så dyr at det utenlandske saltet kunne kjøpes for halv pris. Også andre embetsmenn omtalte hvor viktig denne salthandelen var både for folk og krøtter. Folk fra Romedal i Hedmark kjøpte salt i Kristiania og tjente gode penger på å transportere det videre til Østerdalen for salg.

I andre svar kan vi lese om store tømmerleveranser til byens sageiere og trelasthandlere fra Romerike, Østerdalen, Solør, Vinger og Grue. Dette tømmeret

Glads mølle eller Nedre papirmølle på Sagene i Oslo, bygd 1736.

Foto: Hege Brit Randsborg, Riksarkivet, 2010.

fløtes gjennom Glommavassdaget, sages til plank på byborgernes sager og transporteres med hest over land fra Romerike til Kristiania. Til og med fra de øverste bygdene i Gudbrandsdalen ble det hogd tømmer som ble fløtet og transportert den lange veien til Kristiania, til nytte for byens borgere, fortelles det fra Vågå, Lom og Lesja. Og plankekjøringa skapte liv og røre i og omkring Kristiania. Sogneprest Otto Holmboe i Aker klaget over at plankekjørerne fikk altfor god anledning til å drikke alkohol, ” her findes snart brændeviinskiædler i gang i hver hytte langs veyene.”

Soldater og bønder i byen

Det er påfallende at magistraten i Kristiania ikke med et eneste ord omtaler den store gruppen av soldater som befant seg på Akershus festning. Sogneprest Holmboe beretter at menigheten som lå under Slottskirken, hadde nådd opp i omkring 3000 personer i de tre siste årene. Det skyldtes at det hadde vært tre kompanier med vervede soldater i garnisonen på festningen.

Heller ikke Kristiania marked er omtalt av byens magistrat. Det var en storhending når det ble arrangert i februar måned, den tida på året da sledeføret var best. Byen ble fylt opp av tilreisende fra fjern og nær, og det var ikke risikofritt. Sognepresten i Toten prestegjeld hevdet at folk lett ble smittet av farlige sykdommer i folkevrimmelen på markedet. ”Heraf dør gemeenlig de muntreste, sprækeste og deiligste unge karle.”

De som trengte en hest, kunne gjøre seg et godt kjøp på markedet. Her fantes det beste tilbudet på hester på Østlandet, men presten i Drangedal syntes at det ble dyrt for bøndene i Telemark å reise dit, for hestene var så dyre om vinteren.

Et polert språk

Flere av de embetsmennene som bodde på Østlandet, mente at talespråket i Kristiania var et godt mønster for andre byer. De toneangivende i Moss, Fredrikstad og Halden snakket på ”kristianiavis”, sa de, fordi det harmonerte best med språket i København, og fogden på Nedre Romerike registrerte med glede at folk tok etter talemålet i byen: Bøndene snakket derfor mer ”polert” enn i fjellbygdene ”og andre langt fra liggende stæder, saa at een dansk mand i denne egn lettelig kand forstaae sig paa bondens tallemaade.”

Man får bare tak i en liten bit av den mangslungete virksomheten som foregikk i Kristiania i tiden rundt 1743 ved å lese hva byens egne myndigheter skrev i sin beretning til Danske Kanselli. Som vi ser, finnes det imidlertid mye interessant stoff om Kristiania i beretningene fra andre steder på Østlandet, og dette kan man lese om i de tre første bindene av kildeutgaven *Norge i 1743*. Her er det lett å se at Kristianas innflytelse i Norge strakte seg langt, og at byen hadde et stort omland, men byen nevnes overhodet ikke i beretningene fra Sørlandet, Vestlandet, Trøndelag og Nord-Norge. Her var påvirkningene fra Kristiania knapt merkbare.

Arkivportalen

Norske arkivinstisjoner har etablert Arkivportalen.no. Denne nettbaserte søketjenesten på tvers av depotinstisjoner er en nasjonal katalogbase med tilgang for alle. For vår del erstatter den Felleskatalogen for Arkivverket og Samkatalogen for privatarkiver. Med søk i Arkivportalen kan du raskt finne ut hvilke arkiver som er bevart, hva de inneholder og hvor de befinner seg.

Arkivportalen ble offisielt åpnet av statssekretæren i Kulturdepartementet, Lubna Fjell, den 6. mai i år. Der ble det demonstrert at det allerede nå kan legges lenker fra Arkivportalen direkte til dokumenter i Digitalarkivet, slik at man har direkte tilgang til digitaliserte dokumenter fra katalogopplysningene i portalen. Samspeillet mellom disse to nettstedene kan dermed utformes på en meget fleksibel måte, og dette gir svært gode perspektiver for utviklingen framover.

Arkivportalen består av:

- En nasjonal publiseringstjeneste
- En søke- og resultat tjeneste via webgrensesnitt
- Brukerinnlogging og ”min mappe”
- Bestillingstjeneste for:
 - Reservasjon av originalt materiale via internett til bruk på lesesal
 - Kopier (både digitale og analoge)

- Ordrehåndteringsfunksjonalitet
- Produksjonsmiljø for digitale kopier

I praksis betyr dette at publikum fra PC'en hjemme kan søke fram materiale på tvers av arkivinstisjoner. De kan registrere seg som brukere av Arkivportalen og får da sin egen mappe hvor bestillinger og kommunikasjon med arkivinstisjoner samles. Bestillingene blir splittet opp slik at hver del av bestillingen kommer til den arkivinstisjonen som sitter med materialet. Materialet vil da ligge klart når brukeren kommer på lesesalen. Det blir loggført når materialet er i bruk og når det returneres.

Hvis materialet er bestilt til digitalisering, blir materialet sendt til produksjon. Brukeren vil få melding når materialet er digitalisert og får tilgangen til det gjennom portalen.

Den indre strukturen i Arkivportalen er lagt til rette for at data skal kunne høstes til det norske ABM-søket, og gjennom dette skal data sendes videre til det felles europeiske ABM-søket *Europeana*.

Luftfartshistorie til Riksarkivet

Bernt Balchens arkiv ble nylig avlevert til Riksarkivet. Arkivet er på 2 hyllemeter og inneholder korrespondanse, notater og annet materiale fra Balchens karriere som flyger. Her er også et spennende fotomateriale. Arkivet er gitt til Riksarkivet av Bernt Balchens tidligere kone Bess Urbahn, som er

Bernt Balchen, til høyre, og den amerikanske flygeren Floyd Bennett, 1926. Bildet er sannsynligvis fra en promoteringsrundtur i USA som Balchen og Bennett gjennomførte med det flyet som var blitt brukt på Donald Byrds ekspedisjon til Nordpolen med Bennett som pilot. Original i Riksarkivet (PA-1642 Bernt Balchen)

[Notiser]

bosatt i USA, og som også har ordnet arkivet. Transporten fra USA ble organisert og bekostet av SAS – som en passende honnør til den gamle flypionéren.

Det var særlig som polarflyger at Bernt Balchen (1899-1973) ble kjent utenfor Norge. I 1926 dro han til Svalbard for å delta på Roald Amundsens ekspedisjon mot Nordpolen med luftskipet ”Norge”. Her ble han kjent med den amerikanske polarflygeren Donald Byrd, som også planla en flyferd mot polen. Byrd ble etter sin flygning ansett for å ha vært den første til å fly over polpunktet. Mange år senere dokumenterte Bernt Balchen at Byrd ikke kunne ha nådd så langt, og forholdet mellom de to var i mange år kjølig. Balchen var den første nordmann som fløy over begge polene. Han var Byrds førsteflyger over Sydpolen i 1929, og fløy fra Alaska over Nordpolen til Norge i 1949.

Balchen ble amerikansk statsborger i 1931, og var oberst i det amerikanske flyvåpenet under 2. verdenskrig. Han fløy våpen og utstyr til motstandsbevegelsen i Norge og transporterte norske mannskaper fra Sverige til Storbritannia. I 1946-1948 var Balchen direktør i Det norske Luftfartsselskap som var forløperen til den norske delen av SAS. Deretter bosatte han seg igjen i USA. Han er begravet på Arlington æreskirkegård.

Norsk helsearkiv er under etablering

Arkivverket blir utvidet med en ny institusjon. Norsk helsearkiv skal ta imot og bevare pasientjournalene fra spesialisthelsetjenesten, som består av blant annet alle helseforetak (sykehus mv.), private klinikker og legespesialister. Etableringen bygger på forslagene i NOU 2006:5 Norsk helsearkiv – siste stopp for pasientjournalene.

Regjeringen har bestemt at Norsk helsearkiv skal plasseres på Tynset i Hedmark fylke. Et nybygg som

skal huse institusjonen, vil etter planen stå ferdig i 2012/2013, og Norsk helsearkiv skal da være klart for ordinær drift.

I mellomtiden skal en interimorganisasjon ta seg av planlegging, utviklingsarbeid og tilrettelegging for avlevering av pasientjournaler fra spesialisthelsetjenesten. Denne vil bli bemannet med tre nyopprettede lederstillinger og ha kontorer i Riksarkivet. Disse vil komme i gang med sitt arbeid nå i sommer.

Befaring på Tynset. Riksarkivar Ivar Fønnes og ordfører Bersvend Salbu ser på tomte hvor Norsk helsearkiv vil bli plassert.

Foto: Margaret Aarsæther, Riksarkivet.

[Krøniken]

Hva slags bestemmelser kom fra offentlige myndigheter for to hundre år siden, hundre år senere, eller bare femti år tilbake i tid? Vi fortsetter våre dykk i *Wessel-Bergs Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge og Norsk Lovtidend*. Bakom de trykte bestemmelsene vil det alltid finnes arkivmateriale, oftest i Riksarkivet, men noen ganger også i ett eller flere statsarkiv.

1810

Røyk tobakk!

1. mai. General Landøconomie- og Commercecollegiums Promemoria til Biskopperne, hvorved fulgte til Fordeling blandt Præsterne et Antal Exemplarer af en af Professor Begtrup forfattet Anviisning til Tobaks-Plantning.

Spis hestekjøtt!

15. mai. Cancellie-Ciculaire til samtlige Biskopper i begge Riger, angaaende Hestekjødets Spisning, og Opmuntring dertil, endog af Religions-Lærere.

Ligesom den hidtil herskende Fordom imod Hestekjødets Anvendelse til Føde for Mennesker ganske er overvunden i København, og et offentlig Heste-Slagterier der er blevet indrettet: Saaledes ønsker Kongen ogsaa, at ovennævnte Brug af dette reenlige Huusdyrs Kjød maatte blive almindeligt udbredt i alle Provindser i begge Riger.

Høistsamme har til den Ende bemyndiget Cancelliet til at tilkjendegive samtlige Over-Øvrigheder i begge Riger, at han med Velbehag vil ansee, om de i deres Jurisdictioner kunne finde een eller flere Mænd, der ville modtage Kgl. Privilegium paa Heste-Slagterier. Løvrigt forventer Kongen, at Religionens Lærere, i Samtaler med Almuen og paa andre passende Maader, kraftigen ville kunne bidrage til at udrydde de indgroede Fordomme mod denne sunde og styrkende Føde. Til den Ende skulde man tilstille Dem et antal Exemplarer af et affattet Skrift om Hestekjødets Spiisning, for at uddeles til Præsterne i deres Embedskreds; og paatvivler man ikke, at De jo selv vil bidrage, saavidt mulig, til denne gode Sags Fremme.

1910

Lønnsvilkår for kvinner

30. april. Kongelig resolution, hvorved Stortingets beslutning av 12. april 1910 om nedenstaaende lønningsregulativ fra 1. juli 1910 for lærerpersonalet ved den kvindelige Industriskole i Kristiania befales tat tilfølgje:

Bestyrerindes begyndelsesløn sættes til kr 1600 aarlig, med 4 alderstillæg à kr 100 efter 3, 6, 9 og 12 aars tjeneste. Første vevlærerindes løn sættes til kr 1300, med 4 alderstillæg à kr 100 efter 3, 6, 9 og 12 aars tjeneste. De

11 faste lærerinder og materialforvalterskens begynderløn sættes til kr 1000, med 4 alderstillæg à kr 100 efter 3, 6, 9 og 12 aars tjeneste.

Statsskatt: to prosent

10. juni. Kongelig kundgjørelse angaaende indkomstskat til statskassen i budgetterminen 1. juli 1910 til 30. juni 1911.

§ 1: A. Av indtægt erlægges: To av hundrede av, hvad indtægtens skatbare beløp utgjør indtil kr. 4000,00; tre av hundrede av, hvad indtægtens skatbare beløp utgjør over kr. 4000,00 indtil kr. 7000,00; fire av hundrede av, hvad indtægtens skatbare beløp utgjør over kr. 7000, indtil kr. 10 000,00; fem av hundrede av, hvad indtægtens skatbare beløp utgjør over kr. 10 000,00.

B. Av formue erlægges en tredjedels krone av tusen. Det ved beregningen udkomne tal avrundes med det nærmeste med 10 øre delelige beløp.

Landsmål med valgfrie former

10. juni. Kongelig resolution, hvorved bestemmes, at nedenstaaende valgfrie former i landsmaalets retskrivning tillates benyttet i skolerne, men ikke lærebøker, ved siden av de tidligere vedtagne former:

1. Endelsen e istedenfor a i svake hunkjønsord, for eksempel ei vise, ei snare.

[Krøniken]

2. Endelsen -er i nutid og -te i fortid istedenfor a i de verber, som i nævnemaaten ender paa -ere, for eksempel studerer, studerte, studert.

3. Formerne -ane, -ene og -one istedenfor -arne, -erne og -orne som flertalsendelser i bestemt form av substantiver.

4. Følgende former med y (og ø) istedenfor de tilsvarende vedtagne med jo (og ju).

by = bjoda

blyg = bljug

bryst = brjost

lyn = ljon

lyga = ljuga

nysa = njosa

nyta = njota

bryta = brjota

dryg = drjost

drypa = drjupa

skyta = skjota

skrøna = skrjona

flyta = fljota

smyga = smjoga

1960

Avgifter på luksusvarer

18. mai. Kunngjøring fra Finans- og tolldepartementet om avgift til statskassen på visse varer fra 1. juli 1960.

1. Platina, gull- og sølvvarer, 15 pst.

2. Personlige smykke- og pyntegenstander som ikke går inn

under post 1, 50 pst.

Denne post omfatter også gjenstander som i pyntehensikt har form eller utstyr som ikke er nødvendig for at gjenstanden fullt ut kan fylle sin oppgave som bruksartikkel.

3. Kosmetiske toalettmidler så som sminke, lepestift, øyenbrynskosmetikk, pudder, kremer, parfymert talkum strøpudder, parfymert vann og annet vann til toalettbruk – samt varer som i reklame, på etiketter og lignende angis å ha kosmetiske egenskaper selv om disse varer ellers ikke er avgiftspliktige, 40 pst.

Unntatt fra avgiften er munnvann, tannpulver, tannpasta, barberkrem samt etter departementets nærmere bestemmelse sjampo som ikke har fargende eller blekende egenskaper og anti-transpirasjonsmidler.

Engrosprisen på vedkommende vare ved salg til detaljhandler skal være grunnlaget for beregningen av avgiften i samsvar med nærmere regler som Finans- og tolldepartementet gir.

Arbeidervern for støperi-arbeidere

20. mai. Kongelig resolusjon. Med hjemmel i lov om arbeidervern av 7. desember 1956 § 13, første ledd fastsettes følgende særlige arbeidervern tiltak til vern av arbeidere i støperier:

1. Ingen læregutt eller arbeider må første gang settes til arbeid i støperi på arbeidsplass hvor det forekommer støv av sand, stein eller annet som inneholder fri kiselsyre eller kiselforbindelser, uten etter legeundersøkelse og røntgenfotografering av lungene.

2. Bedriften skal sørge for at enhver som arbeider i støperi på arbeidsplass hvor han blir utsatt for å innånde støv som nevnt ovenfor, blir legeundersøkt og røntgenkontrollert etter 10 års arbeid, men etter 5 års arbeid når det gjelder sandblåsere, pussere, rensere, slipere, kranførere og kupol-omnsmenn.

Arbeidstilsynet kan når det finner det påkrevd, sette kortere frister. Senere gjentas legeundersøkelse og røntgenkontroll etter nærmere bestemmelse av Arbeidstilsynet. Bedriften skal, om det er mulig, sette arbeidere som bør flyttes til mest mulig støvfritt arbeid.

3. Ingen arbeider under 20 år må settes til arbeid med sandblåsing, pussing, rensing, sliping, eller brukes som kranfører eller kupol-omnsmann.

[Kalender]

Forskningstorget

24.-25.09. Oslo: Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo har stand på Universitetsplassen. Temaet for Forskningsdagene i år omhandler forskningens verktøy.

Kurs i gammel skrift

06.10. Trondheim: Oppstart for skriftkurs arrangert av Arkivsenteret på Dora. Kurset er åpent for alle. Øvrige kursdager: onsdagene 13.10., 20.10., 27.10. og 03.11. Sted: Arkivsenteret på Dora, Maskinistgata 1. Tid: kl. 18.00 – 20.00. Kursbevis kan erholdes. Pris: 250 kr, som inkluderer enkel bevertning. Påmelding innen 1. oktober.

På kurset får du lære å lese skrift fra 17- og 1800-tallet, og du får også prøve deg på 1600-tallsskrift. Vi leser i kilder som er mye brukt av slektsgranskere og lokalhistorikere – som skifter, tingbøker, kirkebøker og pantebøker. Kursleder Elin Jacobsen forteller også om ord og begreper som dukker opp i kildene, og gir innblikk i lokal administrasjonshistorie.

Slektsforskerdagen

30.10.: DIS Norge arrangerer slektsforskerdag med arrangementer over hele landet. Informasjon kommer på www.disnorge.no.

Arkivdagen

13.11. Oslo: Åpent hus i Riksarkivbygningen med foredrag, utstillinger og omvisninger. Tema for dagen: Vær og klima. Åpning av utstilling om skifter i Skattkammeret.

De fleste statsarkivene vil ha egne arrangementer eller arrangementer i samarbeid med andre lokale aktører.

Arrangementer gjennom ”Den kulturelle skolesekken”:

E’ de’ sant? – et opplegg for 8-klasser i Trondheim 13. september – 15. oktober.

Vendepunkt – workshop-turné for ungdomsskolen i Trondheim uke 42.

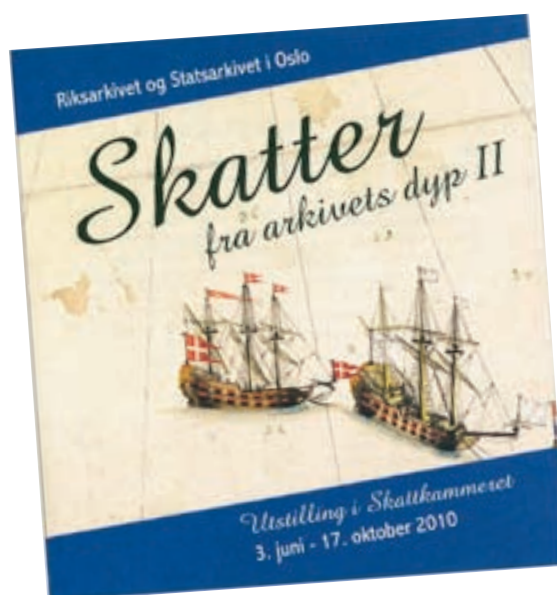
Utstillinger i Skattkammeret

Skatter fra arkivets dyp II

Utstillingen i Riksarkivbygningen viser spesielle dokumenter som oppbevares i Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo. Det dreier seg om praktdokumenter som utmerker seg ved at de er særskilt vakkert skrevet, tegnet eller dekorert. Men disse arkivskattene er ikke bare visuelt tiltrekkende. De er også skjellsettende ved at de speiler store historiske begivenheter, representerer noe nytt og viktig, eller forteller merverdige historier.

Arkivdokumenter er som regel skrevet på papir eller pergament, men utstillingen inneholder også gjenstander, kart og fotografier.

Utstillingen er åpen for publikum i lesesalens åpningstid til og med 17. oktober. Omvisning for grupper etter avtale.

Foreslå foredrag!

**Det 5. norske arkivmøte
Tromsø, 2.- 4. mai 2011**

De norske arkivmøtene blir arrangert annethvert år for alle arkivansatte og arkivinteresserte i Norge. Arrangementet er et samarbeid mellom Riksarkivaren, Norsk Arkivråd, Landslaget for lokal- og privatarkiv og ABM-utvikling. Til neste år holdes det femte møtet i Tromsø, og vi inviterer nå til å sende inn forslag om foredragsholdere og temaer.

- Hovedforedrag i plenum. Alle typer arkivrelevante temaer og foredragsholdere kan foreslås
- Inspirasjonsforedrag i plenum. Kan ta utgangspunkt i filosofi, etikk, pedagogikk, ledelse, markedsføring, kommunikasjon eller andre fagdisipliner

Det er planlagt seks temaer, og vi ønsker oss forslag til innhold og foredragsholdere til alle:

1. Kommunikasjon og markedsføring. Hvordan sikre god dokumenthåndtering og implementering av nye arkivsystemer? Hvordan får vi solgt inn saken på en overbevisende måte? Må vi ta i bruk utradisjonelle metoder? Hvordan kan vi sikre at arkivtjenesten blir regnet som en samarbeidspartner i saker som berører vårt fagfelt internt i virksomheten?
2. Arkivinstitusjonenes (u)synlighet. Hvor synlige er arkivinstitusjonene i samfunnet? Hvordan anses vi blant politikere, byråkrater, journalister og forskere – og folk flest? Er vi irrelevante – eller inkompetente markedsførere? Hvor synlige bør arkivinstitusjonene være, hvilken rolle skal vi utøve og hvem er målgruppene? Hvordan øke synligheten?
3. Sosiale medier. Bør vi og tør vi? Hvilke sosiale teknologier er mest aktuelle for arkivene og hva skal vi bruke dem til? Kan vi treffe nye brukere i nye sammenhenger? Hva er mulighetene og hva er utfordringene? Hvordan kan digitalt arkivmateriale settes i samhandling med brukerne, og hva kan vi oppnå med det?
4. Datafangst. Hvordan kan arkivdanningen bidra til å fange opp og sikre dokumenter og opplysninger som er nødvendige for virksomheten? I hvilke systemer og medier blir informasjonen skapt? Bør datafangst være et element i vurdering av organisatorisk oppbygning og organisering av arbeidsprosesser? Hva med bruksverdi kontra bevaringsverdi?
5. Kart og tegninger. Hva forteller kart om verdensbilde, estetikk og makt? Hvor viktige er kart og tegninger som eiendomsdokumentasjon og historisk kilde? Hvordan integrere matrikelarbeidet i Noark 5-systemer? Hvordan har kart og tegninger som planleggingsredskap formet byene – og for hvem?
6. Farvel til papiret? Er et elektronisk arkiv synonymt med et papirløst arkiv? Overdriver vi problemene med elektronisk autentisitet i forhold til papirets? Er arkivforskriftens påbud om godkjente arkivlokaler innen 2012 relevant lenger? Bør vi se kassasjon av papirarkiver i et nytt lys, nemlig å bevare mest mulig før "papirperioden" i vår historie er over?

Det er anledning til å foreslå seg selv eller andre som foredragsholdere. Standard lengde på foredragene vil være 30 minutter, men med mulighet for både kortere og lengre innslag. Forslaget bør beskrives med inntil 300 ord.

Alle forslag sendes på e-post til arrangementskomiteens Nina Hveem Carlsen:
nica@arkivverket.no

Frist for innsending: 20. august 2010

Velkommen!

Riksarkivet

Folke Bernadottes vei 21, Kringsjø, Oslo
Postadresse: PB 4013 Ullevål stadion, 0806 Oslo
Tel: 22 02 26 00 / Faks: 22 23 74 89
e-post: riksarkivet@arkivverket.no

Statsarkivet i Oslo

Folke Bernadottes vei 21, Kringsjø, Oslo
Postadresse: PB 4015 Ullevål stadion, 0806 Oslo
Tel: 22 02 26 00 / Faks: 22 23 74 89
e-post: statsarkivet.oslo@arkivverket.no

Statsarkivet i Hamar

Lille Strandgate 3, 2317 Hamar
Tel: 65 55 54 40 / Faks: 62 52 94 48
e-post: statsarkivet.hamar@arkivverket.no

Statsarkivet i Kongsberg

Frogs vei 44, 3611 Kongsberg
Tel: 32 86 99 00 / Faks: 32 86 99 10
e-post: statsarkivet.kongsberg@arkivverket.no

Statsarkivet i Kristiansand

Märthas vei 1, 4633 Kristiansand
Tel: 38 14 55 00 / Faks: 38 14 55 01
e-post: statsarkivet.kristiansand@arkivverket.no

Statsarkivet i Stavanger

Bergelandsgate 30, 4012 Stavanger
Tel: 51 50 12 60 / Faks: 51 50 12 90
e-post: statsarkivet.stavanger@arkivverket.no

Statsarkivet i Bergen

Årstadveien 22, 5009 Bergen
Tel: 55 96 58 00 / Faks: 55 96 58 01
e-post: statsarkivet.bergen@arkivverket.no

Statsarkivet i Trondheim

Maskinistgata 1, 7042 Trondheim
Tel: 73 88 45 00 / Faks: 73 88 45 40
e-post: statsarkivet.trondheim@arkivverket.no

Statsarkivet i Tromsø

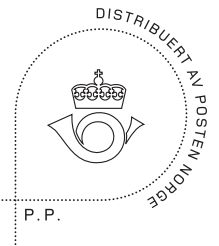
Huginbakken 18, Breivika, Tromsø
Postadresse: PB 6315, 9293 Tromsø
Tel: 77 64 72 00 / Faks: 77 64 72 01
e-post: statsarkivet.tromso@arkivverket.no

Samisk arkiv / Sámi arkiiva

Hännoluohkka 45, Kautokeino
Postadresse: 9520 Kautokeino
Tel: 78 44 85 60 / Faks: 78 44 85 69
e-post: samisk.arkiv@arkivverket.no

B

NORGE

Tema i neste nummer:
Oppgjørets time

Returadresse:
Riksarkivet
Postboks 4013
Ullevål stadion
0806 Oslo

Skifteakt i Carsten Ankers konkursbo, 1822.
Original i Riksarkivet (Personalia pk. 6).